

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Antonii Mariae Gratiani A Burgo S. Sepulchri Episcopi Amerini De Vita Joannis Francisci Commendoni Cardinalis Libri Quatuor

Graziani, Antonio Maria

Parisiis, 1669

In Librum III.

urn:nbn:de:hbz:466:1-9616

ANTONII MARIÆ
GRATIANI
DE VITA
JOANNIS FRANCISCI
COMMENDONI
CARDINALIS
LIBER III.

De eo in Cardinalium Collegium cooptato.
CAPUT PRIMUM.

AB his rebus magnum Commendoni in Polonia nomen, magna omnes ceperat admiratio, cum viri fides, religio, & constantia morum in ore erat, tum verò virtutem, industriam laudibus ferebant. Ante omnia miraculo erat eum, & Regem ab tam ef-

Dd ij

frænata, atque impotenti cupiditate cohibere potuisse, & eundem ei aditum, eundem amicitiaë locum manere, adeò quidem integrâ gratiâ, vt etiam aucta existimatio ejus apud Augustum, majoréque in honore, ac dignatione haberi videretur, & cùm hæc, tum præterea impetus hæreticorum in religionem egregiè repressi ab eo; Sacerdotes, qui perculsi, abjectique videbantur, erecti, protectique. Ad hæc multas ab illo ordine studio, ac sedulitate ejus prohibitas, ac propulsatas injurias esse; nunc ipsos excitando, animandoque Episcopos, eorumque causæ Catholicos adjungendo; nunc Regem variâ arte tractando, continendoque ne ab officio discederet; nec parum exemplo innocentiaë, religionisque ex crebris cohortationibus ejus ad Ecclesiasticæ disciplinaë cultum, quæ pæne jam omnis intercederat, obsoleveratque, profectum esse passim homines sermonibus celebrabant. Haud Romæ minor fama de præclaris hisce actionibus percrebuerat, cùm ipsorum prædicatione, ac litteris Polonorum, qui ad suos hæc perscribebant (est enim genus omne perquam curiosum, & loquax, miræque omnia observitant, nec segnius cujusque seu bene, seu malè facta sermonibus differunt) tum etiam ipsis Pontificis Maximi testimoniis, qui cùm de susceptis à Rege, gentèque, vt supra docuimus, Tridentini Concilii decretis litteras à Commendano accepisset, recitare in Senatu apud Patres jussit; atque eas ipse verbis am-

plissimis est profecutus; eo quippe gratior, celebriorque res erat, quo plus habituram difficultatis rati erant in Regno, vbi nec vni omnia parent, nec vniverfis eadem mens, idem de sacrorum iure sensus, ac plerisque etiam averfus ab Ecclesiâ, verôque animus esset. Necdum quid cæteræ Provinciæ fecissent, allatum erat, vt inde initium probandi, accipiendique Concilii leges ortum, vnde minùs tam promptum obsequium sperari poterat, læti, & Pontifex, & Romani Patres acceperint. Subsecuta & reliquarum fama actionum, & metus, quousque Rex tantâ libidine dimittendæ vxoris incensus processurus esset: & mox idem ipse metus vnus virtute, constantique prudentiâ, ac sedulitate sublatus; quâ vnâ re fatebantur omnes magno non negotio solum, sed etiam periculo Rempublicam fuisse liberatam: & actæ ob id Pontifici Maximo à Cæsare gratiæ, qui repulsam, prohibitamque ab seque, ac sorore, & Austria familia iniquissimæ contumeliæ injuriam vnus se fidei, industriæque debere testabatur. Itaque Commendoni virtus, atque excellens in difficillimis rebus administrandis, explicandisque consilium, solertiæque in magna laude, & prædicatione erant. Sed ex præclaris hisce, & maximis pro Republica laboribus ad eum plurimum gloriæ, nihil fructus redibat, vt ferè virtus laudatur, & alget. Quod ferentes ægrius amicos, & industriæ præmia ambiciosi, divitibusque intercipi querentes sæpè ri-

debat Commendonus, ipsa rectè facta, eorúm-
que conscientiam probis, ac modestis viris satis
magna esse operæpretia differens, & mereri ho-
nores, quàm eorum assequi ornamenta pulchrius
esse. Ut initio ostendimus, eam ipse secutus viam,
rationémque in Republica fuerat, vt in nullius
se clientelam, aut fidem traderet, probatissimi
cujusque Patrum amicitias appeteret, studens eo-
rum sibi gratiam, & benevolentiam decori, at-
que ornamento esse, adjiceret tamen se nemini.
Eo fiebat, vt qui probarent, laudarent, dilige-
rent etiam, atque ornatum cuperent multi: qui
fufciperet, proferret, enixéque commendatione,
ac studiis contenderet (quod sæpè pro iis fit, qui
fortunam suam alterius opibus applicarunt) esset
prorsus nemo, vt in Principum amicitiiis plus
splendoris illi, quàm opis esse videretur; sed qui
verâ virtute, ac religione nituntur, & nullas
sui secuti spes charitate Reipublicæ communi
saluti cum fide consulunt, ii nimirum in Dei
tutela sunt, qui quamquam vera merces maxi-
mis meritis ipse sit, ne tamen hoc quidem ca-
rere splendore dignitatis, atque præstantiæ eos
patitur: atque hinc Commendonus, & absens,
& nihil petens, quem nec opinari poterat
laudum, & honoris sui fautorem est nactus. Pio
I V. Pontifici Maximo fratris priùs fortunâ,
deinde suâ ex obscuro, atque infimo loco ad al-
tissimum, atque summum mortalibus gradum di-
gnitatis euecto, in tanta felicitate, proventúque

iii b d

rerum nihil felicius contigisse existimare licet, quàm quòd Carolum Borromeum sororis filium habuerit, quo rerum, atque consiliorum interprete, ac ministro vteretur. Hunc ipse adolescentem claro genere, honoratâque, ac principe familiâ Mediolani ortum ab simplicitate ingenii, probitatêque tantâ charitate, atque benevolentia complexus est, vt primis Pontificatûs sui diebus lectum in amplissimum ordinem, vnum rerum summæ præposuerit: qui quidem in maxima potestate tantâ modestiâ, ac religione egit, vt avunculi studium in eo ornando, augendôque, ingentibusque instruendo opibus nimium ipse magna ex parte cohibuerit. Idem Federico fratre, quem Pontifex ad immodicam potentiam effusâ indulgentiâ efferre videbatur, defuncto, cum se sermonibus hominum successorem fratris fortunæ, regisque inde nuptiis commutatâ vitæ ratione destinari sensisset, nec ab tali consilio alienum Pontificis animum suspicaretur, statim sacris initiari, obstringique antevertit, atque ex eo tempore cum totum se pietatis studiis dedisset, ad perfectam illam Christianæ disciplinæ laudem pervenit, quam admirati magis homines sunt, quàm imitari potuerunt: Nam & vivo avunculo cum in summa gratia, & auctoritate, quâ longè omnes anteibat, summâque copia, atque affluentia rerum omnium tot eum circumstarent illecebæ voluptatum, quæ vel progressam, & confirmatam ætatem pellicere, ac labefactare potuiss-

sent, adolescenti ad edenda virtutum specimina
 incitamenta fuere, qui se adeò ab omni luxuriæ,
 & avaritiæ omnique intemperantiæ contagione
 integrum præstitit, vt in moribus ejus clarum in-
 nocentiæ, modestiæ, ac religionis exemplum
 eluceret. Et mortuo deinde Pontifice ad suum
 munus Mediolanum profectus (erat enim civita-
 tis ejus Archiepiscopus) omnes quibus eum lar-
 gè, ac munificè avunculus cumulaverat, aut e-
 gentibus elargitus est opes, aut sacrarum rerum
 cultui erogavit: ipsa etiam beneficia, quæ per-
 multa, atque vberimorum vectigalium habe-
 bat, novo Pontifici remisit, quo liberior vni Epi-
 scopalis officii, & sacrorum curæ vacaret: neque
 hæc, vt quidam per ambitionem, & gloriam;
 sed constanti decreto, & prorsus quomodo fieri
 nisi ex animo non potest, quippe huic humana-
 rum rerum contemptioni consonam, & æqua-
 lem vitam egit, ne cum divitiis honorum quo-
 que insignia abjiceret, haud vllâ re deterritus,
 quàm quòd ea sibi ad exequenda Episcopalis offi-
 cii munia adjumento fore putavit: quo vel maxi-
 mè declarasse est visus, non famæ, atque gloriæ
 servitum, sed populi, quem curæ, atque fidei suæ
 traditum regendum suscipiebat, commoda tan-
 tùm ab eo esse spectata. Atqui hujus Episcopalis
 officii, quod est longè omnium inter homines
 gravissimum, atque maximum, adeò inde omnes
 partes implevit, non solùm sanctitate morum,
 ac vitæ disciplinâ, & sacrorum cultu, quibus pu-
 rè,

rè, castèque, & summa cum religione quotidie operabatur, sed templis restituendis, ornandis, excolendis, novis ædificandis, & populorum corruptis moribus, pravisque consuetudinibus, quas temporum superiorum perversitas induxerat, & aluerat indulgentia Episcoporum, abolendis, & ad veterum institutorum rationem, normamque revocandis, ut in civitate vasta, & corruptelis referta, & diuturno peccandi usu à prisca tum vivendi, tum sacra colendi religione desuefacta, non modò libidini, luxui, ingentibusque ex omni genere vitiis, quibus præcepta illa ferebatur, fræna injecerit, sed tantos exemplo virtutis, & sanctitatis suæ amores pietatis excitavit, ut nusquam plures invenias ex omni ætate, sexu, ordine, qui piis, & Christianis officiis se, operamque suam devoverint; nusquam templa frequentiori populo celebrentur, aut divinus cultus, aut sacrarum ædium administratio majore religione, sanctioribusque ceremoniis habeantur, nusquam denique Ecclesiastica disciplina sit intentior. Sed ne singula (quod longum esset) percenseam, tantus vir cum in suo persequendo, atque explendo munere, tum in omni laude, & officio Christianæ religionis colendo, evasit, ac tanto in iis studio, cura, labore, diligentia, assiduitate, tantoque omnis gratiæ, invidiæ, offensionis contemptu est versatus, ut illorum virorum imaginem temporibus nostris retulerit, quos propagatæ Christianæ fidei gloria, & veræ virtutis, atque in-

E e

nocentiæ opinio divino numine contestata in
cælestium Concilium sublato consecravit. Huic
igitur dum sub avunculo rerum potiretur, cum
Commendono non plus benevolentiae interces-
sit, quàm quantum fama, atque opinio, quæ in
civitate de illo erat, adjungere illi potuit; usus,
& familiaritas certè nulla, nam præterquamquòd
Commendoni animus ambitiosam illam ratio-
nem per assentationem insinuandi se in gratioso-
rum, & potentium amicitiam respuebat, iis, quas
commemoravimus, legationibus obeundis, to-
tum fermè tempus Pii Pontificatus ab Urbe, at-
que Italia abfuerat. Sed Borromeo inerat recti,
honestique amor, cujus laudem vel in eo cole-
bat, mirabaturque cum quo sibi nullum necessi-
tudinis jus esset: virtutis quippe ea vis est, ut
ignotis quoque studia, ac benevolentiam concili-
et: Itaque apud eum ratio dignitatis, quàm am-
bitiosa in se observantia major ducebatur, & spe-
ctata arduis rebus, probataque fides, atque con-
siliium Commendoni, quamvis absentis, pluris
erant, quàm multorum fucata studia, à quibus
quotidianis deducendi, salutandi, affectandique
officiis colebatur. Ad hunc Borromeum pro mune-
re, cui præpositus ab avunculo erat, referebant
omnes, quicumque aliquid publicæ rei gerendum
accepissent. Ad eundem cum litteræ quoque à
Legatis, Præsidibusque Provinciarum publicè mit-
terentur, summum huic rei studium, curamque
Commendonus est impartitus, ut quantum reli-

gionis in rebus verè, & ex fide præscribendis, tantum in explicandis diligentia adhiberet, eo quidem magis accuratè, cogitatèque, quòd eo studio teneri, delectarique magnopere Borromeum à suis erat certior factus. Genus orationis secutus est (vt id quoque hoc loco attingamus) quod rebus congrueret, grave, ac serium, ab omni fuce, pigmentisque, & inani ornatu verborum longè abhorrens, quibus vsitatis, ac de medio sumpris non exquisitè delectis utebatur: In ordine, & collatione rerum, & sententiarum, vt nexæ inter se, aptæque aliæ ex aliis essent, elaboratior, quàm in ipsa expolienda, exornandaque oratione fuit. Nulla verò in iis prædicatio sui, nulla operæ, aut industriæ venditatio, in quo sæpe intemperanter, ac molestè jactare se quidam solent: quæ bene, atque utiliter gesta mandatis responderent, ea ad Pontificis ipsius consilium, gloriàmque vt minister referebat, studium in agendo, in renunciando verecundiam retinens, quod cæteris additum ejus laudibus fidei, integritatis, abstinentiæ, religionisque omnium sermonibus commendabatur, incredibiliter Borromei animum in Commendonum accendit, qui pariter & in administrandis rebus, & in enarrandis prudentiam, atque ingenium ejus enitere prædicabat; nec id quidem præterire juvenis consilium volumus, qui iis rebus, virtutibusque incitatus, cum ad eam voluntatem incubuisset, vt Commendonus Cardinalis crearetur,

idque pro gratiâ, quâ apud avunculum pollebat, haud difficile fore sibi existimare posset, tamen sive à quibusdam magnæ potentæ, atque auctoritatis viris Commendoni laudibus senserat invideri, quos conatui suo adversari nolebat, seu tantum ei Reipublicæ spectata utilitas sit, nullâ sibi propriâ quæsitâ gratiâ, cogitationem hanc suam tam altè compressit, ut animadverti à nemine potuerit, ac ne ad ipsum quidem Commendonium suspicio, aut indicium ejus rei vllum permanare; cujus ne habita quidem vlla ratio fuerat in quotidiana beneficiorum largitione, cum in tenui fortuna ægrè dignitatem suam tueretur; præmia, & beneficia sæpè cupidis quibusdam, atque ambitiosis auferentibus, qui omnibus occasionibus, temporibusque imminentes, omnia tendiculis circumdata egregii aucupes habent, nihil ut effugere avidas eorum manus possit. Quin Commendono tot itineribus, sumptibusque exhausto non modò pecuniæ nullum supplementum est missum, sed illa ipsa menstrua pensio ducentorum aureorum, quæ in victum est Nunciis constituta, sæpè dilata, interdum etiam nonnisi magnâ suorum diligentia à quæstoribus exacta est: adeò nihil illi ad spem ejus honoris, quo mox est affectus, ostendebatur. Sed eum haud dubiè occultâ vi divinum Numen provehebat: sub illo enim Pontifice ad amplissimum gradum pervenit, qui nec ante Pontificatum vllis sibi officiis propriè cultus, unde jus aliquod, aut

aditum ad eam spem præsumendam habere posset, nec in Pontificatu ipso aliter illi, quàm absens per ministeria esset cognitus; scilicet, ut honor nec petenti, nec præsentì, neque ad eum ullis amicitiiis, aut ullis suffragatoribus nitenti ultro delatus insigniori gloriâ decoraretur, & dignitati habitum honorem, non gratiæ aut opibus tributum omnes faterentur. Pridie ejus diei, quo habita Cardinalium comitia sunt, commendanti hunc Borromeo perquam accuratè, illustriâque ejus merita in Rempublicam permulta memoranti, haud aliud respondisse Pontifex dicitur, Quàm tu verò macte virtute es fili, qui talium « virorum dignitati, atque honori favens, ipsum « te omni honore, ac dignitate dignissimum præ- « stas; statimque assensus describi referrique in « eorum jussit numerum, quos ex ingenio suo delegerat cooptandos, & fassus pudore affici se, qui alieno admonitu ad eum ornandum indignisset: eo libentiùs sibi suscipi illum dixit, quòd cum quosdam minùs probatos sibi invitus, coactùsque summis Regum precibus, studiisque esset renunciaturus, eo minùs apparitura indignitas foret, hujus velata tectâque dignitate. Nec ullius nomen majori Collegii totius approbatione est acceptum, aut pluribus laudibus ab optimo quoque Patrum cumulatam, quorum vna propè omnium vox, sententiâque fuit non plus Commendatum ex eo honore accepisse decoris, quàm ex virtute ejus excellentibusque animi, atque inge-

nii ornamentis ad ipsos, qui dedissent, redundare. Unus omnino Patrum fuit (cujus nomini, quando jampridem fato est functus suo, parcere placet, dum astutissimum, & pessimum genus obtrectandi bonis, eosque ipsorum laudibus oppugnandi prodere non pigeat) is lividi animi vitio Commendoni honori acriter invidens, nec palam ausus tantæ univèrsi ordinis consensione, studioque obviam ire, propius ad Pontificis solium accedens, (vt est callida sui occultatrix malitia) Commendonum quidem, ait, habere eas
 „ ingenii, doctrinæ, integritatis laudes, vt nullus
 „ honor tantus sit, qui habitus ei ante tempus vi-
 „ deri possit; sed tamen gravissimo tempore Rei-
 „ publicæ in tanta eorum inopia, qui spectatâ fi-
 „ de, atque industriâ mitti publicè extra Italiam
 „ quò, & ad quos posceret vsus, possent, virum,
 „ & tractandi Regum animos, & exterarum rerum
 „ longè peritissimum flore ætatis, & robore vale-
 „ tudinis quantivis laboribus, aut negotiis parem
 „ præmaturo studio honestandi egregia ejus meri-
 „ ta non revocandum à præclaro, & multis mor-
 „ talibus salutari industriæ, atque gloriæ cursu, ma-
 „ joresque ex tam insigni virtute, ac pleniores fru-
 „ ctus esse præcipiendos, & aliis interim remune-
 „ rato ornatoque præmiis honorem purpuræ, vt
 „ non negandum viro tali, ita Reipublicæ causâ
 „ nonnihil differendum esse videri. Ne lecturum
 „ quidem tam impudens nocendi argumentum si-
 „ ne risu, ac stomacho arbitror quemquam. Pon-

tificem certè & ingenii hominis, & harum artium haud ignarum veterator non fefellit, qui eo per risum sine responso dimisso de Commendoni Cardinalatu retulit adeò magnificis verbis, vt non ornatiorem modò ipsum ordinem amplissimum illius viri dignitate, & decoribus futurum, sed munitiorem etiam, ac firmiorem tantæ virtutis fultum præsidio diceret : atque hac ille viâ, hoc maximè modo Cardinalis est factus I V. Idus Martii M. D. LXV. ætatis suæ altero & quadragesimo. Ipse apud Polonos ignarus fortunæ muneri suo intentus agebat : nihil minùs quàm honores, & purpuram meditans, qui debitam sibi in necessarias impensas menstruam pecuniam vix atque ægrè exprimere esset solitus, ac sæpè domesticæ difficultatis curis, tædiòque angeretur, jamque & rebus, & sumptibus fessus de reditu in Italiam cogitabat, oraverátque per litteras Borromeum, vt sibi successorem impetraret, & secessum sibi, & Patavium, & otium spe, ac animo fingebat, & reditum in gratiam cum litteris, & studiis suis, quorum consuetudine aliquot jam annos publicis rebus, curisque distentus perinuitus caruerat : flagrabátque otio, ac studiis obsequendi desiderio, & fortè sermonem mecum ipsis de rebus institutum jucundè (vt optata memorantur) habebat, cùm ei nunciatur adesse Viennâ à Zaccharia Delphino Episcopo Pharenfi missum cum litteris, qui festinans adire ad ipsum posceret. Delphinus tum pari Nuncii munere apud Maximi-

lianum Cæsarem fungebatur, fuerátque iisdem comitiis Cæsaris ipsius commendatione Cardinalis renunciatus. Introductus ille Commendonigenua amplexus Cardinalem eum salutat, litterasque cum eâdem appellatione ipsi à Delphino tradit. In iis erat, tabellarium ad se ab Urbe magnâ celeritate venisse, qui se, & Commendonum in Cardinalium Collegium i v. Idus Martii fuisse cooptatos nunciavit, idque illi Delphinus multis verbis honorificè, atque amicè, ut mos, gratulabatur. Commendonus lectâ epistolâ paulùm cogitabundus constitit: deinde lætari quidem se pro amicitia Delphini honorem magnopere dixit: cæterum de se, quando non solùm litteræ sibi nullæ ab Urbe; sed ne suspicio quidem ejus rei antè allata vlla esset, efferri eam priusquam tabellarii sibi à Pontifice Maximo, aut Borromeo Cardinali venirent, nolle: nunciùmque comiter acceptum, & filere jussum ad curandum corpus dimisit, prorsus vultu eodem, ac nihil quod notari posset animo motus; quin me tam læti, tam improvisi, atque inopinati nuncii miraculo defixum, ac propè attonitum cernens primò irrisit, mox perfusum voluptate, & gaudio juveniliter gestientem corripuit, abirèque, & monere illum, qui venerat, ut planè rem tegeter silentio jussit. Posterâ die, ne si quid aliunde emanasset celare ipsum Regem videretur, ire me, ac nunciare illi jussit omnia ut allata sibi Viennâ essent, & ut tacitè haberet, donec ex Italia tabellarii

larii venirent, orare: adeò lætus audivit ea Rex, ut quamquam maximis Commendoni meritis multò antea debitum eum esse honorem intelligeret, lætari se tamen diceret delatum ei fuisse, ut potissimum in suo Regno acciperet. Supprimendi autem rem, ne efferretur Commendonus, ut erat ad omnia cautus, hanc habuit causam; quòd nec auctori Delphino satis fideret, quem sæpè æmulatione, atque invidiâ obtrectasse sibi compererat, nec erroris suspicio abesset, aut rei, aut nominis, quando nullum indicium ad se talis rei perlatum antea foret. Quintus ab adventu Viennensis Nuncii dies præterierat, mèque ejus moræ sollicitudine anxio vehementer, & propè jam spe dejecto, ipse haud aliud, quàm suo consilio silendæ rei lætabatur. Tandem adventu tabellariorum, & Fulvii Rogerii Bononiensis à Pontifice missi cum purpureo capitis indumento, primòque Cardinalatûs insigni, quod biretum vocant, res pervulgatur, ad eumque concurritur, cui à sacris, quibus operatus erat, Pontificis Maximi, & Borromei litteræ redduntur, honorificentissimis in se scriptæ verbis, quas tristitiæ propior, quàm gaudio legisse observantibus vultum ejus est visus. Inde gratulantium studiis benignè susceptis, cùm se domum, atque in conclave recepisset, me quidem, qui solus cum eo remanseram, & amplecti dexteram, & effundere gaudium, quod animo capere vix poteram, ardebam, severitate, & constantia vultûs deterruit,

nec aliter ipse stantem, tacitumque est affatus,
» quàm, Nobis verò, inquit, optati Patavini otii
» spem præcisam vides, & jam agimur, vbi alieno
» arbitrio vivendum, & longè à portu danda ven-
» tis in altum vela sunt. Deum precare, vt cursum
» tenere possimus, & fluctibus, tempestatibusque
» ne obruamur. Tum Senatores duo à Rege missi
adfuere, qui Regem, si fratri suo is habitus honor
esset, non plus lætitiæ capturum fuisse, quàm ex
amplificatione illa dignitatis ejus cepisset, dixe-
runt. Secuti inde Episcopi, reliquique Principes
gentis, etiam ex hæreticis plerique, nec ferme
quisquam fuit ex omni nobilitate, quæ in illo
conventu frequentissima aderat, quin gratulatum
domum ejus veniret, tanta omnes studia in il-
lum profitentes, vt plura nec à civibus quidem,
aut propinquis suis expectanda ei fuisse videren-
tur. Ipse gratias quidem omnibus egit, sed oris
» habitum minimè lætantis ferens, tranquillis quo-
» que, & quietis Ecclesiæ temporibus gravem, diffi-
» cilémque muneris ejus functionem esse aiebat, per-
» turbatis verò, ac turbidis, qualia tunc essent, longè
» gravissimam: itaque Deum orandum, oneri feren-
» do impar ipse ne esset. Atque in hanc sententiam
gratulantium quoque litteris respondit; vt nihil
ab gaudio dissolutum, nihil elatum, aut ab cæ-
tera gravitate ejus, modestiæque alienum in di-
ctis, factisve ejus existeret, prorsusque rem ita
acciperet, vt eam suâ vi, ac religione, non tan-
tùm specie, ac splendore honoris metiri videre-

tur. Facta autem illi singularis gratulatio non ab Collegis suis modò summis viris, sed ab omnibus Regulis, & Principibus Italiæ; & ab ipso etiam Cæsare perhonorificè, amantèrque scriptæ litteræ sunt allatæ, qui quidem Cæsar non contentus eâ significatione litterarum, vocato ad se Venetorum Legato, gratulari se civitati ejus dixit, ad quàm non parvæ pars laudis ex Commendoni Cardinalatu rediret, cui vni confessione omnium præter virtutem ad eum consequendum honorem nihil suffragatum esset: quod cùm Legatus publicè ad Senatum scripsisset, magno ea res Commendono apud cives suos decori, ac dignitati fuit. Regis Poloniæ verba ipsa huc transferam excerpta ex ejus ad Pontificem Maximum epistola. In hoc, inquit, Joanne Francisco Com-
 mendono, quem nuper in amplissimum Ordinem legisti, incredibiliter sum lætatus respondisse opinioni, & cupiditati meæ judicium tuum: Nam ego maximis ejus virtutibus addictus, fueram eum tibi quàm diligentissimè commendaturus, & pro summo beneficio à te petiturus, vti eum hoc ipso honore, qui mihi præstantibus ejus meritis videbatur deberi, rogatu quoque meo honestare velles, sperans tuâ fretus benignitate te hoc mihi non negaturum, nisi huic voluntati, ac studio meo moderatio ipsius, & in recusando perseverantia obstitisset. Quo mihi jucundius accidit, sapientiam tuam simul & dignitati ejus, & desiderio meo occurrisse. Ego verò non tibi solùm,

» sed ipsi Ecclesiæ , ac Reipublicæ gratulor , ad
 » quam non parum præsidii , atque ornamenti ex
 » viri tantis ingenii , atque animi bonis excellen-
 » tis , ac tot jam veræ virtutis experimentis specta-
 » ti , ac cogniti honore videtur accessisse.

---

*De discessu ejus ex Polonia , & legatione ad
 Germanos.*

CAPUT II.

SEXTO post Cardinalatum mense jussus à Pon-
 tifice Germanorum obire concilium , quod
 Augustæ apud Vindelicos à Cæsare indictum erat,
 è Polonia discessit , Rege , ac Principibus gentis
 certatim officiis , atque honore abeuntem profe-
 quentibus. Pragam (Bohemiæ caput est) adve-
 nienti obviam progressus Archiepiscopus Pragen-
 sium , Pium IV. Pontificem Maximum ad v. Idus
 Decembris diem suum obiisse nunciavit , & mox
 tabellarius ab Urbe magnâ celeritate missus à
 Carolo Borromeo , & Marco Altempio Cardi-
 nalibus , Pontificis sororum filiis cum litteris af-
 fuit , quibus magnopere illi à Commendono pe-
 tebant , vt omnibus rebus posthabitis , Romam
 ad comitia adcurreret. Censentibus omnibus eun-
 dum , protinûsque eâdem nocte iter cum paucis
 expeditis arripiendum ; ipse quidem vtrumque
 cupivisset , & interesse comitiis , & perstudiosè

vocanti parere Borromeo : sed & Germanos ex occasione molituros adversus jura sacrorum aliquid in eo conventu rebatur , & Cæsarem , nisi custos ei aliquis , ac monitor esset appositus , haud satis per se impetum eorum propulsaturum existimabat , & antea dissimulationis , & negligentiae in ea re suspectum , & tum etiam obnoxium Germanis , quorum opem implorabat ad arcendam Turcarum vim , à quibus sævo bello ab Ungaria petebatur. Deliberanti privatis rationibus , officioque Respublica antiquior , potiorque fuit ; statuitque non antè redire in Italiam , quàm Cæsarem convenisset , & privatim , quando Legati auctoritas Pontificis morte interciderat , eum & muneris sui defendendæ religionis , & consiliorum , quæ hæretici haberent , admonere. Triduum Pragæ agendi , colendique causâ diem natalem Christi commoratur ; inde profectus , superatis Hirciniæ saltibus , quibus Bohemia omnis ambitur , & nivibus , quibus oppletæ , impeditæque per sylvam viæ erant , agrestium operâ amotis , in Germaniam ingreditur , Bavariamque petit , sperans ibi occursum se Cæsari iter Viennâ Augustam ad conventum habenti ; atque ita accidit , ut eò paulò ante Cæsarem veniret. Regnum in Bavaria tenebat Albertus , vir dignitate , opibusque , & affinitate Cæsaris , cujus sororem in matrimonio habebat , & Cæsareæ familiæ honore inter reliquos Germaniæ proceres eminens , & studio avitæ pietatis , & fidei in

Romanam Ecclesiam, & Catholicam religionem longè eminentior. Cum hoc Commendonus inde ab superiori legatione, quâ Germanorum gentem obivit, institutam benevolentiam habebat, quam & coluerat absens omnibus officiis, & Albertus ipse huic amicitia plurimum semper tribuerat, & tum novâ dignitate ob virtutem auctum ad se venientem quam potuit comiter, atque splendidè hospitio accepit; ipsâ quoque opportunitate adventûs ejus lætatus, cum domum suam initurus Cæsar adventaret. Cùm igitur Commendonus cum Alberto de Republica consilia contulisset, & ab eo vehementer collaudaretur, quòd non statim neglectâ, ac posthabitâ religionis causâ, cupidè Romam ad comitia properasset, Cæsar advenit magnificentissimo hospitio ab Alberto acceptus, qui quidem equo *descendens* discedens, cum opperientem se in vestibulo Regiæ Commendonum aspexisset, vtrò ad amplectendum eum accurrens, & perquam familiariter appellans, Tu verò, inquit, hîc frigido in cælo nobiscum moraris, at Romæ interea magno aestu comitia calent; apprehensâque ejus dexterâ per gradus unâ in ædes, atque in cubiculum ascendit, nec destitit eum, quamdiu ibi mansit, palam magno in honore habere, cum eodem recto uterque, iisdem quoque epulis, mensâque quotidie utebantur, cui præter ipsum, & hospitem Albertum nemo adhibebatur: cum unâ & vxor Cæsar, & foror, & filia duæ nobiles ac-

cumberent, quarum paulò pòst altera Philippo, altera Carolo Hispaniarum, & Gallia Regibus nupsere. Peraçto convivio, & amotis arbitris in conclave idem Cæsar, Commendonus, & Albertus ad colloquium secedebant, multasque horas vnà quotidie erant, cum multa de Polonicis rebus, de sororis suæ cum Rege dissidio quæret Cæsar, deque eo quod ipse debere se Commendono profitebatur, memoraret, cuius studio, curaque effectum esset, ne quò impotenti cupiditate rapi videbatur, præcepseret. Multa quoque de Turcico instanti bello communicavit, rationemque cum eo iniit, quâ salvis fœderibus, quæ Regi Poloniae essent cum Turca, aliquot ex ea gente turmae equitum ad id bellum conduci possent. Ante omnia illum Commendonus de consiliis hæreticorum, quæ compererat, docuit, & commodâ oratione muneris eum sui admonuit, tantò tum intentius suscipiendum avitæ religionis patrocinium, tuendaque sacerdotum jura illi esse differens, quantò incommodiori tempore aggressuri ea adversarii essent, cum Pontificis Maximi morte, præside suo, ac rectore Ecclesia, & Christiana Respublica careret, atque in eo maximè Concilio, quod ipse primum post adeptum Imperium haberet, dandum sui specimen, ac documentum, quantumque in illo spei bonis esset ponendum, indicandum. Per hæc confirmato Cæsare, eoque non passurum ab se desiderari officium suum prolixè

3013

pollicente , quartâ post adventum ejus die , cùm eâ die Commendonus esset post convivium discessurus , lavantibus manus , vt accumberent , celeritatis plenus tabellarius Cæsarem adiit , litterasque à Cosmo Medice Florentinorum Duce reddidit , quibus Michaëlem Ghislerium Alexandrinum Cardinalem Pontificem Maximum ad VIII. Idus Januarias esse renunciatum , & Pium V. appellatum scribebatur. Cæsar lectâ epistolâ , quam ipse & alium ex iis , quibus studiosè favebat , & quamvis alium , quàm Alexandrinum fieri Pontificem maluisset , cujus acres spiritus in sua dignitate tuenda , vindicandâque religionis majestate antea rumore , atque famâ acceptos , minimè opportunos consiliis , & cogitatis suis existimabat , quem quæstionibus adversus hæreticos præpositum , eas severè , atque integrè exercuisse cognoverat ; tamen dissimulato animi sensu , Commendono creationem Pontificis læto vultu enunciat , litterasque legendas tradit. Cùm discubuissent , sermôque de novo Pontifice esset institutus , Commendonus (senserat enim ictum eo nuncio Cæsarem) à primordiis ejus vitæ exorsus , de maximis ejus sanctitatis , atque innocentia laudibus , quibus nullo ipsius non solùm ambitu , sed ne studio quidem , per omnes honores ad summum rerum humanarum fastigium proventus esset , ita copiosè , aptèque disseruit , vt omnes in admirationem , & venerationem ejus adduceret , omniumque animos magnâ ejus spe , ac expectatione

tione repleret; quo facto ipse statim è convivio equos ascendit, Romam magnis itineribus, vt Pii initiis adesset, contendens. Cæterùm vix tridui iter progresso ad Oenipontem Nuncius à novo Pontifice missus cum litteris occurrit Germanicam ei legationem decernentibus; nam Pius antequam è comitiorum conclavibus egrederetur, cum omnia strepitu, concursatione, turbâque miscerentur, nihil illo supremæ potestatis honore vllam in partem animo excus- sus, (tantùm illi inerat roboris) jam tum curam in Rempublicam intendit, litterasque extemplo ad Commendonum dari iussit, quibus ostendit sibi placere, vt Germanorum conventui interes- set Legatus. Quinquaginta Cardinales ea comi- tia habuerunt, in quibus erant summæ dignita- tis, & omnium virtutum excellentes viri, quo- rum nemo non eum honorem legationis, munús- que mandari sibi cupivisset, singulorùmque tan- tum, ac tam recens in Pium extabat meritum; tamen consensu, & approbatione omnium ad Commendonum ea delata provincia est, tum o- pinione industriæ, prudentiæque, quæ summa de illo erat, tum quòd vnus maximum gentis ejus habere vsus existimabatur. Reversus igitur Au- gustam Commendonus, ibi cum novæ legationis, Cardinalatûs quoque sui insignia, purpureum gale- rum à Pio missum de Othonis Truxii, qui idem Au- gustæ Episcopus erat, manibus solemniter inter sa- cra de more suscepit, Alberto Bavaro cum vxo.

re, ac liberis, multisque præterea principibus viris adstantibus, qui honestandi Commendoni, & celebrandæ rei causâ convenerant. Indixerat eum conventum Maximilianus, cum aliis de causis, tum maximè ut auxilia à Germanis impetraret adversus Solimanum Turcarum Regem, qui Ungarici Regni reliquias persequens, & Austria ipsi jam, Viennæque magnopere imminens, ingentes peditum, atque equitum copias, quibus à Constantinopoli in Maximilianum ferretur, parabat; quo majus religioni periculum impendere ab solitis licentiæ jura pretio mercari videbatur. Præter id ingravescentibus multis Germaniæ morbis, ut remèdio occurreretur, id erat coactum concilium; quorum tamen ea vis, ea desperatio erat, ut ne remedia quidem ferre posse viderentur. Cum publicè in eo conventu de religione agere propter nimias hæreticorum opes, & pertinaciam tutum non videretur, Commendonus domi suæ Catholicorum concionem habuit, missis, qui singulos Principes convocarent; nec illi gravatè paruere, quòd erat ejus apud Germanos magnum nomen, magna ab superiori legatione integritatis, religionis, eloquentiæ fama. Primæ dignitatis in iis fuere Cardinales duo Otho Truxes, & Marcus Altempfius, alter Augusta, alter Constantiæ Episcopus; & tres septemvirali honore præfulgentes, quos ipsi Electores appellant, Moguntinorum, Colonienfium, & Trevirorum Archiepiscopi; & præter hos ma-

gnæ nobilitatis, & potentia viri Albertus Bavarorum, & Gulielmus Clivensium, & Henricus Brunsvicensium Reguli, multique præterea liberarum civitatum, & absentium Episcoporum, ac Principum Legati. Ad hos orationem habuit, quâ primùm eos ad tutandam prisca religionis integritatem, propulsandósque impios hæreticorum conatus magnopere est adhortatus. Id autem fore iis haud difficile, si consentientibus studiis, constantibusque animis sese adversariis opposuissent, quos hæcenus tam socordia, atque inertia nostra, & dissociata consilia, quàm vires eorum firmiores, validiorésque adversus nos fecissent. Hanc verò voluntatem, animorumque consensionem, & mutuam de salute, atque incolumitate alterius curam cùm præsentibus rebus salutarem fore: tum esse laudem Christianorum hominum propriam, & veram solidamque virtutum omnium radicem, ac fontem ignotum cæteris gentibus, nobis ab ipso Christo Deo indito charitatis vocabulo proditum, cujus vim nec veteres affectos esse humanæ sapientiæ doctores, nec nisi ab iis intelligi, qui eadem in Deum fide, eodem sensu, eodem studio, atque mente conjuncti, veluti corpus vnum vni præsentis capiti, parentis Ecclesiæ Catholicæ gremio continerentur. Maxime autem ejus esse virtutis expertes hæreticorum omnes factiones, qui nomen modò charitatis suis immanibus flagitiis prætendentes, rem ipsam exploderent, rectè faciendi necessitate sublatâ, &

» ab illo capite, quod Vicarium suæ potestatis con-
» stituit inter homines Deus, sese præcidentes,
» omnia societatis, & mutuæ necessitudinis vincu-
» la refringerent, concordiam, pacemque illam
» abrumperent, quam terras relinquens, in cælum
» abiens Christus tantopere nobis commendavit.
Cùm multa in hanc sententiam, quare magno
» animo, communibusque consiliis obsistendum,
» atque obviam eundum audaciæ hæreticorum ef-
» fet, & majestas religionis, & sua ipsorum liber-
» tas, dignitasque piè, fortiterque defendenda, di-
» xisset, orationem ad Concilium Tridentinum
» flexit. In eo cùm sacrorum, & fidei rationem
» egregiè explicatam, atque institutam esse, tum
» morum, ac vitæ disciplinam ad prisca sanctita-
» tis consuetudinem revocatam, acerrimumque
» telum adversariorum manibus ereptum, atque
» in ipsos per summam omnium flagitiorum, ac
» turpitudinum licentiam degentes retortum, pa-
» ritèrque & impiè dicta in Deum, & improbè ja-
» ctatas in bonos obtrectiones repulsas, ac refuta-
» tas esse. Susciperent ergo salutares leges, & quod
» sanandæ maximè Germanorum genti tot per an-
» nos, tantis sumptibus, tanto ab ultimis quoque
» terris Patrum, doctorumque virorum concursu
» habitum Concilium esset, ejus decretis Principes
» ipsi parerent, ex eorum jure rem Ecclesiasticam
» regerent, sancirèntque, consensum cum bonis
» ostenderent; impios & hæreticos contumaciæ,
» ac discordiis suis relinquerent, donec aut tædio

diffidendi, in novásque, & contrarias quotidie
 sectas transeundi resipiscerent, aut in illa pravi-
 tate perseverantes justas pervicacis animi pœnas
 Deo penderent. Germani cum paulò inter se con-
 sultassent, Moguntinus Archiepiscopus, qui di-
 gnitate cæteros anteibat, de reliquorum senten-
 tia gratias Pontifici Maximo, atque ipsi Com-
 mendono egit, quòd de Germaniæ salute, deque
 eorum rebus tantam curam gereret, easque stu-
 dio, operâ, consiliis juvaret: Quæ apud ipsos de
 animis, voluntatibusque jungendis, item quæ de
 Concilii Tridentini legibus graviter, copiosèque
 differuisset, scire vera esse, & se adnixuros, ut
 vulneribus suis ea maximè remedia adhiberent,
 quæ ipse commemorasset. Scita Concilii accipe-
 re ipsos, sanctèque omnes polliceri ejus se jussis
 obtemperaturos in iis, quæ fidem, & sacrorum
 cultum respicerent, sine exceptione vlla, aut du-
 bitatione: in disciplinæ ratione quædam esse ca-
 pita, quibus excipi cuperent; quod in tam de-
 pravatis hominum moribus, tantâque licentia,
 ac perturbatione Germaniæ nec utile foret tum
 revocari, nec tutum; ad id pacatius, magisque
 tranquillum esse tempus opperendum. Quæ apud
 ipsum eo libentiùs profiterentur, quòd sibi cum
 prudentissimo Germanicarum rerum esse sermo-
 nem scirent, quo etiam ab eo peterent, ut susce-
 ptum erga Germanos studium retineret, postu-
 latisque eorum publicis, privatisque apud Pon-
 tificem Maximum auctoritate suâ, gratiâque ad-

Gg iij

» esset , atque in præsentia , vt cœpisset , tegeter ;
» tuereturque ; tantorum ejus in gentem suam of-
» ficioꝝ perpetuam apud Germanos mansuram
» esse memoriam. At hæretici in omnem semper
occafionem intenti more suo multa moliebantur :
ante omnia Maximilianum ipsum magnis polli-
citationibus sollicitabant , vt tandem sententiam
proferret , palámque in partes transfirer. Nam pau-
cis antè annis hæreticorum partim spe , partim
consuetudine corruptus, alienati à Catholicæ pie-
tatis fide animi haud ambigua signa dederat ,
qui & sacris eorum interfuerat , & quemdam pro-
fligatæ doctrinæ magistrum domi aluerat , habue-
rátque in honore , & Viennæ in templis de divinis
rebus concionantem frequenter audierat ; nec nisi
magno studio, atque curâ Ferdinandi patris, impri-
mis pii , & religiosi hominis, denunciantis, eo ab-
dicato, ad alium se filium natu minorem Impe-
rium , atque nomen Cæsaris delaturum , à nefa-
riæ opinionis professione est revocatus. Post mor-
tem inde patris affecutus Imperium ita vixit , vt
dum spem sui vtrique parti facere studet , omni-
bus æquè suspectus , neutrorum gratiam tenuerit.
Tum quidem hæretici promissa exigentes vehe-
menter vrgebant , vt jungeret se illis , & mentem
aliquando nudaret , ac propterea extorquere ab
eo conabantur , vt fœdera concordiæ , paciſque
anno M. D. LV. inter ipsos , & Catholicos Passa-
vii constituta , violata sæpè ab iis , tum penitus
rescinderentur : eo enim anno quemadmodum à

iii 80

Ferdinando Cæsare ab simili periculo Turcici belli copiarum, ac pecuniæ indigo expresserant, ut quibus libuisset, sacrorum ceremonias ex Augustana formula colere, atque habere jus esset; ita additum fœderi fuerat, ut qui à prisca sacrorum ratione, & Catholicæ Ecclesiæ sensu deficerent, aut omnino dissentirent, ii ne vectigalia quidem vlla, aut honores Ecclesiasticos obtinerent, aut potiri possent. Id ut antiquaretur, summis studiis hæretici contendebant; item illud, ne qui disciplinæ eorum sectatores Catholicorum imperio, ac ditioni subjecti essent, paterna bona vœnum exponere, & excedere patriâ, atque exulare cogerentur: cùm ne graviori pœnâ in eos animadvertent, ejusdem pacis legibus cautum esset. Quibus hæretici stare jam ab insita animis arrogantia, atque contumacia detrectabant, & impiè pariter, atque impudenter postulabant, ut potestas omnibus foret, quam quisque probaret opinionem habendi, & pro sua cuique religione Deum colendi, vel, si hæc non placerent, concilium (Nationale quod appellant) haberetur, ad quod coactum omne Germanicum nomen de vniverso jure sacrorum inter se constitueret. Harum rerum vtram tenuissent, amittenda Germania erat, & cuncta prædæ hæreticis futura, cuncta confuso omni humano, ac divino jure pessumitura videbantur. His conatibus, tantoque ad exitium, atque vltimum impietatis gradum ruentium hæreticorum furori vna opposita erat

Commendoni prudentia, atque industria; nec ipse rei gravissimæ defuit, aut sui dissimilis fuit, admirabili solertiâ indagando, investigandoque omnia, & auctores cujusque consilii, fautoresque, & quò eorum rationes, cogitataque spectarent, vt si eorum cœtibus interesset, exploratum, cognitumque habebat, & summa cum cura, atque studio omnibus eorum machinamentis, nunc hortando, monendoque Catholicos, & adversariorum dolos, fraudesque enudando, nunc deterrendo, continendoque occurrebat: tantumque oratione, atque auctoritate cum apud alios, tum apud Cæsarem ipsum valuit, vt & Catholici nunquam se commodiore, aut causæ æquiore Maximiliano vsos esse prædicarent, & ille negaret vnquam antea firmiores, vehementiusque inter se consociatos Catholicos expertum esse. Ita hæreticorum spe, consiliisque frustratis, nullâ novâ re decretâ, conventum æquabiliter habitum dimisit, impetratis quæ petierat ad arcendum Germaniæ finibus Turcam, auxiliis: & Pius Pontifex quinquaginta millia nummorum aureorum tribus pensionibus solvenda Maximiliano ejus belli causâ dono dedit, quam pecuniam Commendonus Augustam ad se missam ad concilii finem, eo dimisso, omnem simul, consulto tamen prius Pontifice, Cæsari repræsentavit.

De

De reditu ejus in Urbem.

CAPUT III.

GERMANIA Venetias Junio mense venit, acceptus, cultusque à civitate cum publicè, tum privatim omnibus honoribus; nam & Princeps cum Collegio, magnaque Senatûs parte domum ad visendum eum venit, & frequentiam omnium ordinum, quamdiu Venetiis fuit, est celebratus. Quamquam haud dubiè nobilium plerique livore, atque invidia vrebantur, insueti alibi, quam apud Patricios decora illa aspicere, & quidem Romæ æmulatione improbâ nitenti per virtutem adversati fuerant. Reliquam inde æstatem vitandis caloribus, atque animo ab assiduis curis, laboribusque recreando, Patavini agri villas obiens egit. Ineunte autumno Romam vocatu Pontificis proficiscitur: quo concursum, atque officia amicorum falleret, Urbem noctu, nec expectatus ingredi cupivit: sed vetuit Pius non decere ferens tot gentibus tanta cum fama sapientiæ, atque innocentiae peragratis, tam bene gestâ Republicâ redeuntem, novo insuper honore fulgentem, sine solita celebritate, & obviam itione Urbem inire. Itaque Senatu ad portam occurrente, maximè celebri comitatu in Vaticanum, atque inde ad Pium in Pontificio solio, ut mos, opperientem deducitur: magnaque fit illi ab omnibus gratu-

Hh

lario. Prædicabant vetustissimi, Romanæ aulae neminem vnquam in eum Ordinem paribus, atque ipse, itineribus pervenisse; alios divitiis, alios claritate generis, alios gratiâ, & commendatione Regum, alios potentium studiis proventus: vnum suapte vi, ac virtute omnia adeptum, nullo aliunde præsidio, & quod mirabilius est visum, nullâ cupidine, nullo ambitu, nihil petenti vltro omnia obvenisse medio ætatis, & valetudinis flore: quæ læta maximè bonis erant, patefactum in eo virtuti aditum cernentibus. His sermonibus quantâ ante eum memineraut neminem expectatione, atque opinione virtutis celebratus, Romam est ingressus. Et Pius egregius dignitatis fautor addidit hominum inclinationi magnum momentum, nihil, quo singularem animum, atque benevolentiam testari posset, omittens. Vetus est Pontificibus Maximis mos, vt quæque incidit res, cuius aut consultatio, aut cura deleganda amicis sit, delectis è Cardinalium numero quot, & quos placitum fuerit, negotium mandare; ii, vt res poscit, ad eum, qui ordine inter illos antecedit, ad consultandum conveniunt, atque hi cœtus ab re congregationes appellantur. Post Commendoni adventum, vt expectatus videretur, septem Pius congregationes variis de rebus, vt visum è publicæ rei vsu est, instituit, singulisque Commendonum addidit: addeò vnum ad omnia ingenio validum duxit. Nec minus frequenter arcanis consiliis summis de re-

bus adhibuit. Ædes in Palatio laxas imprimis, & menstruam pecuniæ pensionem in necessarios rerum vsus attribuit, donec per amplis quoque, ac ditibus sacerdotiis adauxit. Et cum cæteri ferè Patrum, nisi per Magistrum cubiculi antè constituto, ac dicto tempore, ad Pontificem non adirent, ne qui per ambitionem conclavibus, foribusque assisterent; (quod majestati eorum indecorum Pius rebatur) vnus est exemptus Commendonus, eique haud secus, quàm Alexandrino Cardinali propinquo suo quoties, & quando vellet, nullo in ea re Cubiculariorum arbitrio, aditum ad se esse Pius iussit. Itaque versa continuo in eum omnis civitas, frequentari domum, observari egressus, deduci, coli, appeti, vt quisque industriâ notus aditum ad amicitiam quære, in ejus se fidem conferre; commendari, probari, testimoniis juvari ab vno maximè, vel ante omnes, qui litterarum, & doctrinæ laudem haberent, ad eum confluere, eum alumnum bonarum artium, veluti auctorem fortunæ, ac patronum adoptare. At ipse tantis in se hominum studiis, tam secundâ fortunæ aurâ nihil efferri, amicis fidem, omnibus modestiam præstare, quos veris ingenii, aut animi laudibus probasset, iis vltro, atque enixè favere, adeò navatam operam non ostentans, vt multi studio, & commendatione ejus aucti, ornatique sint ignari per quem crevissent. Nec ille suarum virtutum visus constantiùs vllam amplecti, quàm rectè facto-

Hh ij

rum conscientiam, non gloriam petere. Sic officiorum in amicos fructum in beneficentia, non in gratia ponebat, quorum cum plerique hortarentur tempore uti, & quantum se offerret potentia, capeffere, firmare se opibus, devincire, fovere clientelas, & quamplurimos beneficiis amplecti; repulit consilium, præterquam quòd moderatio moribus ejus magis congrueret, gnarus nihil tam fluxum, ac lubricum, nihil tam omnium obrectationi, atque invidia propositum, quàm magnorum Principum gratiam non modestè, ac temperanter habitam, & qui modicè vitur rebus, hunc fortunam in potestate habere, & incerta casuum consilio subjicere: sin prosperis ferri te finas, sæpè in adversa, atque præcipitia rapiare. Hinc quantò Pii amor intensior in dies, illustriórque, tantò ipse parcius uti, non, nisi res posceret, ac plerúmque vocatus adire, ac publicis ferè de rebus munera, beneficiáque aliis pro cujusque dignitate, sibi, quod perpetuum illi fuit, nihil vnquam petere. Rarò per Urbem; sæpè curru tectus, hortos, aut in abditis locis templa invisens, cœtus salutantium declinabat, aut domi studiis tempus transigebat. Quoties aut in Senatum veniendum, aut ad Pontificia sacra prodeundum esset, turbam deducentium præmaturo egressu antevertens plerúmque vitabat, modico, ac domestico comitatu contentus: & quod omnem suspicionem cupiditatis, ambitionisque extinxit, singulis annis per causam valetudinis, vi-

randique æstate calores vrbanos, Urbe excedebat, magis non negante, quàm non ægrè ferente Pio, qui tamen cuncta illi in modestiam vertens, gratiorem vel ex eo habebat, quòd gratiam minimè affectaret; atque ille per hæc & premere invidiam, & occurrere satietati, quam plerùmque assiduitas affert, & gratiam desiderio tueri, & redintegrare videbatur. Æmulationem cum Michaële Bonello Cardinali Alexandrino, quem Pius ob morum, atque ingenii indolem in summum Ordinem cooptaverat, non tam ipsius sponte juvenis, quàm aliorum instinctu motam non lenivit solùm hac moderatione, & prudentiâ; sed ita discussit, vt suis quoque in rebus Alexandrinus consiliis ejus vteretur, ac præcipuum studium erga illum præ se ferret, appeteretque illius auctoritate, ac testimonio laudem sibi, & commendationem apud Pontificem tribui. Caterùm Pius, si qua gravior res incidisset, ad absentem quoque per epistolam referri, & sententiam exquiri jubebat. Nec si causa publicæ legationis, quæ Cardinalis personam posceret, incidisset, alterius operâ est vsus. Ter id munus, quod longè gravissimum, honestissimùmque habetur, illi à Pio nunquam præsentis est mandatum.

Secunda legatio ejus ad Cæsarem.

CAPUT IV.

MAXIMILIANUS Cæsar, five animum
 Lutheranæ superstitionis labe infectus, eam
 sectam occultis studiis fovebat, five spe ingen-
 tis pecuniæ, quam ei Austriae populi, usurpato an-
 tea exemplo mercandi pretio à Regibus, quam
 mox Reges in ipsos exercerent, licentiam, polli-
 cebantur, tribuere iis jus ex ritu Augustanæ formulæ
 sacrorum ceremonias colendi statuerat. Inceptis
 » impiis titulum honestum prætendebat: Lacera-
 » ri opinionibus rem Christianam, dirisque reli-
 » gionibus convelli, infirmarique prisca pietatis
 » fidem, eoque impunitatis ventum, vt novis er-
 » roribus nullus finis, aut modus fieret, & præstare,
 » datâ vnius veniâ, cæteros submovere vi Regum,
 ac prohibere, quam omnibus simul premi. Hæc
 ubi nunciata sunt Pio, advocat Senatam, &
 quanta res moveretur edoctis Patribus, flectit ad
 Commendonum laudes, vnumque maximis Rei-
 publicæ negotiis fide, industriâ, vsu parem edisse-
 rens, omnium consensu Legatum deligit, ac primo
 quoque tempore transire in Germaniam, & perge-
 re ad Cæsarem jubet, & se pestilentibus consiliis
 objicere, misso celebri tabellario, qui hæc ad eum
 perferret. Commendonus æstatem apud Veronam
 egerat, & instante jam autumno, ex consuetu-

*vi legum**celeri*

dine reditum in Urbem parabat, cum ei Senatus consultum, & mandata Pontificis redduntur. Paucos dies adsciscendis comitibus, instruendoque itineri absumpsit; inde acceptâ de manu Augustini Valerii Episcopi Veronensis argenteâ cruce, quod est legationis insigne, Veronâ proficiscitur. Eâdem die ad Volarmiam duodecimo à Verona lapide festinus à Cæsare Nuncius cum literis occurrit, quibus magnopere petebat ab eo Cæsar, ne longius progredereetur: missurum se ad Pontificem Maximum, qui ostenderet, quàm non opportunum Reipublicæ hoc tempore Cardinalem Legatum ad se mitti: tantisper opperiretur, dum de eo, quæ Pontificis voluntas esset, cognosceret. Erant qui gerendum Cæsari morem, mandatúmque Pii Veronæ expectandum censerent: sed Commendonus negavit sibi mutare quidquam de Pontificis iussis ad alterius, quàm Pontificis ipsius nutum licere, ac misso protinus Romam, qui à Pio sciscitaretur, quid se facere iuberet, ipse viam perrexit, moderans iter, ut qui missus esset, ad Oenipontem se assequeretur: oppidum in Rheticis Alpibus quadridui iter à Tridento, Italiæque finibus dissitum; ita se mandatum munus non deserturum, & Pontificis nihilominus integram de se deliberationem fore. Oeniponti apud Ferdinandum Cæsaris fratrem esse Archiepiscopum Salisburgensem, & Albertum Ducem Bavariæ audierat; cum iis interea collocuturum, acturúmque maximè cum Alberto,

cujus auctoritatem non nihil revereri Cæsar credebatur, ut eum ab inceptis Germaniæ pestem allaturis revocare conaretur. Et dedere quidem illi ex Commendoni voluntate graves ad Maximilianum litteras, & Albertus id quoque incusavit, quod Commendonus questus apud se fuerat, adeo præposteris vivi moribus, ut commodius plerique, ac melius conflari religiones à quovis machinatore putent, quàm ex Pontificis Maximi auctoritate constitui, qui sacrorum custos, interpretisque ab ipso Deo hominibus sit datus; & Turcarum, & Barbarorum Oratores accipi cum honore, Româ venientes Legatos, amplissimæ viros dignitatis gravatè, & repugnanter admitti. Sed Pius interea, cum pariter Commendoni & firmum adversus gratiam animum, consiliûmque non parendi Cæsaris litteris, neque iter inceptum intermittendi, & in se constans, atque immotum obsequium multis verbis palàm extulisset, factumque id maximè ad voluntatem suam ostendisset, ire porrò eum, & exequi jussum imperavit. Qui inde statim profectus, navigiis ad Halam conscensis Oeno flumine, Danubióque devectus, octavo die Viennam appulit, omnibus, quâ transfiret, perditam spem, & frustra fore quemvis conatum denunciantibus, progressum esse Maximilianum, unde receptus ad pœnitentiam non esset; siquidem pactione pecuniæ, & promissis devinctâ fide nihil sibi integri fecisset. » Postridie aditus Cæsar, qui prior non ideo optasse

se

se ait, ne Cardinalis Legatus ad se hoc tempo-
 re veniret, quòd eam legationem abnueret,
 quam ipse sibi honorificam fateretur; sed ne ea
 in tanto Belgarum tumultu, motúque animo-
 rum, quibus immixti plerique Germaniæ populi
 essent, incommodam aliquam suspensionem affer-
 ret, veritum: id quando Pontifici Maximo non
 probasset, latari advenisse eum, apud quem ra-
 tionem consilii sui exponeret, quo adductus Au-
 strios in sacrorum ceremoniis Augustanæ formulæ
 ritu, atque jure vti passurus esset. Visum id sibi,
 ut in malis salubre imminentium remedium,
 quod pridem illæ sibi Provinciæ vsurpassent juris,
 ac licentiæ vivendi, opinandi, statuendi ex cu-
 jusque arbitrio de fide, & cultu sacrorum, id
 eas permissu suo certis obstrictum legibus habe-
 re, quæis ingruentibus quotidie novis errorum
 monstris aditus aliquando obstrueretur. Etenim
 tantâ tam turbulentorum errorum, ac sectarum
 multitudine elevari omnem auctoritatem religio-
 nis, omniâque divinarum rerum jura perverti.
 Delectam ex cunctis à se Lutheranæ familiæ ra-
 tionem, quòd ea minùs à Catholica pietate,
 propiùsque à vero abesse videretur: additurum ri-
 tus, cultúmque, & formam ceremoniarum sum-
 ptam maximè à nobis: sic finem impiæ libidini
 novas in singulos dies opiniones comminiscen-
 di, dispergendique impositurum; & faciliùs ad
 sanctitatem revocatum iri, si, ne longiùs à no-
 stro more recederent, provisum foret: quippe

Sanitatem

» depulsis aliis pestilentibus , ac mortiferis morbis ,
» expeditam vnus haud vehementissimi curatio-
» nem futuram. Nec se tamen ad id consilium, ni-
» si necessitate descendisse , quòd neque quam in-
» iret , aliam remedii viam inuenisset , neque infinita
» illa licentia tolerari, ac sustineri diutiùs jam posset.
» Versari enim se assiduè in metu , ac periculo gra-
» vis alicujus seditionis , quæ inde haud dubiè im-
» penderet ; nec novum id à se incipi , antè à Ca-
» rolo patruo , & Ferdinando patre , optimis Impe-
» ratoribus , ac Romanæ Ecclesiæ , & Catholicæ fi-
» dei reverentissimis factum ; nec verò , quòd po-
» pulis illis semel concessum adimi non posset , id
» quemquam arbitrari esse , qui satius non duce-
» ret adstrictum legibus , modòque , ac specie ali-
» quâ religionis adhibitâ eos habere , quàm per
» summam impunitatem polluere , inquinare , com-
» mutare , confundere quotidie omnia , & Provin-
» ciam Austriæ portentorum omnium , ac scelerum
» sedem , & receptaculum fieri , tantàmque mate-
» riam discordiarum , tantum intestini belli semen
» inclusum sinu fovere. Postremò testari Deum ,
» non aliud sibi propositum , quàm vt à suorum men-
» tibus superstitione depelleretur , omnesque ad pri-
» scam avitæ pietatis , & Romanæ Ecclesiæ fidem
» redirent. Hæc ferè Cæsar. Commendonus id qui-
» dem laudare , quòd reducendos ad fidem Roma-
» næ Ecclesiæ popularium animos , mentesque per-
» versis erroribus exolvendas suscepisset , idque
» propositum consilium ab se initium haberet , mo-

dò ne falsis remediis , contrariisq̃ue insisteret ,
 quæ augerent , & foverent , non tollerent , aut
 levarent morbum. Cælestium fidem nullam nisi
 incorruptam , perfectamque esse , & pietatis ratio-
 nem cultu , & sanctitate constare , vt religioni re-
 medium non aliter afferatur , quàm eam intemera-
 tam in sua integritate , nitoréque habendo ; aut si
 quid alieni moris , opinionisq̃ue irrepsit , purgan-
 do , abolendóque putare ejus sit , qui nequaquam
 res suâ vi , ac pondere metiatur. Dei certè jussis
 violandis , ac multitudinis semper imperitæ , & vbi
 legum venerationem excussit , & à vero , rectóque
 deflexit , pessimo cuique parentis cupidinibus ob-
 sequendo , nihil aliud , quàm affinem te culpæ fe-
 ras , & sceleri eorum , furoriqué alimenta subji-
 cias ; cujus rei non esse longè petenda exempla :
 quid enim hoc malum parvis ortum initiis aluif-
 se , & ex tam parvo , & vix animadvertendo igne
 tantum , ac tam latè fufum incendium fecisse ,
 nisi quòd primò neglectum , deinde cùm occur-
 sum , atque obviam itum oportuit , præbita ma-
 teria est ab iis , qui populorum desideria indul-
 gentiâ lenienda , captandaque esse putaverunt ?
 Carolum , & Ferdinandum cum iis ipsis Luthe-
 ranis de eadem Augustana formula certis pactio-
 nibus concordiæ causâ transegisse spe , vt credibi-
 le est , & ipsi ferebant , cohibendi , sistendique
 flagrantium impetum , & quotidie nascentium
 novarum sectarum contagionem avertendi : sed
 eventu tristi , & calamitoso ; quippe cùm omnes

» omnium disciplinarum , atque opinionum sectæ
 » in Augustanæ formulæ nomine , atque auctorita-
 » te facilè delitescerent , cuncta ex eo depravata
 » brevè , vt nulla gens totius Germaniæ integra, nul-
 » lius diligentia prohiberi, ne illa passim grassare-
 » tur pestis , potuerit. Atque hæc quidem sic fieri,
 » divino numine consilia nostra humanis imbuta
 » cupiditatibus in pœnam nobis, remedia in per-
 » niciem vertente. Neque hos ipsos Imperatores
 » tamen cum iis pactioem vllam fecisse , qui pro-
 » priæ ditioni eorum subjicerentur , sed cum va-
 » lentissimis Regulis, populisque, quorum consen-
 » tientium vim, atque arma etiam timuisse non ex
 » vano videri poterat. At ejus quid simile habere
 » consilium , qui Austriis, vni non ^{maximæ} minimæ Ger-
 » manicæ genti , & ejus privatim imperio subjectæ
 » id vltro obtulerit? At enim exclusâ multiplicium
 » sectarum multitudine, facilius sub vnam Augusta-
 » næ formulæ disciplinam coacti ad fidem inde Ca-
 » tholicæ pietatis redigentur. Jam primùm om-
 » nium ab illa regula divinitus nobis tradita non
 » esse discedendum , quâ præcipitur , ne quid ma-
 » li quorumvis bonorum spe faciamus ; quam le-
 » gem cum ad omnia pertinere , tum maximè re-
 » ligionem , & res sacras complecti , quæ cælesti
 » vi , non humanâ sapientiâ continentur : deinde
 » quod semel inutile foret , atque adeò exitu fœ-
 » dum , & perniciosum in aliis expertus sit , cur id
 » iterum in se, suisque periclitari velit? Verùm mit-
 » tenda exempla , vbi efficacior ratio adsit. Qui ,

inquit, hoc juris, ac licentiæ à te expetunt, si
 omnes Lutherani sunt, & placita Augustanæ for-
 mulæ vltro complectantur, quid permissione istâ,
 & sanctione est opus ad eos in illam sententiam
 adducendos, aut cæterarum prohibenda, pellen-
 dâque hæresum inventa, quæ nulla sunt? Sin, quod
 ais, animos diversæ, & aliis aliæ tetriores sectæ
 perturbant, distrahúntque, tum tibi ea consul-
 tatio prima occurrit, jubenti-ne sacrorum leges
 dicto audientes futuri sint, aut, si imperium de-
 trecent, suppetant- ne ad cogendum vires; nam
 si tantum vel nervorum tibi, vel auctoritatis
 apud eos est, vt quò velis flectere, aut repugnan-
 tes vi subigere possis, haud dubium, quin tibi
 ex illis intestabilium opinionum, atque errorum
 tenebris eruti, ad veritatis lucem, id est, Catho-
 licæ Ecclesiæ revocandi sint. Verum si illi con-
 tumaciores sint, quàm vt parere tibi velint, &
 plures, quàm vt tutum adhibere vim videatur;
 tum ne sub vnus quidem Augustanæ formulæ jus
 redigere eos possis. Neque enim illi minùs a-
 cerbè inter se, quàm nobiscum dissident. An
 Calvinianos, confidentissimum, ac povicax ge-
 nus, qui nunc maximè obsolescente in dies Lu-
 theri auctoritate florent, tuméntque, adduces, vt
 alterius cuiusvis placita suis præferant? aut eos no-
 bis credis infestiores, quàm Lutheranis ipsis, aliis-
 que ab eorum ratione discrepantibus esse? Idem
 de Trinitariis, idem de reliquis licet iudicare.
 Sed esto, concedant omnes, consentiántque Lu-

» thero, quod nemo speret, qui hæreticorum inge-
 » nia norit, & Augustanæ formulæ nomine cenferi
 » velit: quem tu ex eo capias fructum? Ut quid
 » ægro, & pluribus morbis graviter affecto ad salu-
 » tem profuerit alios depuliffe morbos, si remediis
 » eorum gliscens reliqui vnus mortifera vis perin-
 » de laborantem extinguat? Quemadmodum pro-
 » fundo in pelago pereuntem si extrahas quidem
 » ad summum, sed mergi tamen, atque obrui aquis
 » finas, nihilo magis vitæ ejus subvenias, quàm si
 » absorberi voraginibus, fluctibusque patiare. Si tui
 » hæretici, expertesque Christianæ pietatis sunt, ex
 » Ecclesiæ navi (quâ vnâ qui vehuntur, salutis tene-
 » re cursum, atque intrare portum queunt) aut ex-
 » ciderunt, aut se ejecerunt, nec magni refert,
 » cujus sectæ vndis involuantur, submerganturque.
 » Nec tu aliter saluti eorum consulas, quàm si er-
 » rorum æstibus ereptos in navim receperis; nam
 » eos cælesti irâ in ultionem sceleris summis de re-
 » bus discrepantes in concordiam, quæ non veri-
 » tate nitatur, cogere nec vnquam assequare, nec
 » tibi fas esse arbitreris. Quod enim manifestius vl-
 » lum Dei numen, quàm à quo immissus in istos
 » hic est dissidii furor, vt propriis odiis, senten-
 » tiisque inter se digladiantur, & conspirati adver-
 » sum nos de eo ipsi minimè conveniant, quo nos
 » oppugnare contendunt? Æternam hanc hæreti-
 » corum dissensionem Ecclesiæ pacem Augustinus
 » summus sapientiæ atque sanctitatis auctor appel-
 » lavit: & nos reducere eos in gratiam, concor-

diámque conemur, & Dei voluntatem, cujus illi
vi, atque irâ agitantur, venire contra non vere-
mur, & animis, rebúsque pugnantes, ipsi con-
sentientium speciem induendo, vltro confirme-
mus, & veluti armemus adversùs nos, Ecclesiám-
que, à qua desciverunt, quam vnâ impugnant,
in quam omnes omnium eorum impetus ferun-
tur? Quid ergo si à te, tuóque imperio defecif-
sent hi populi, & alii vi, atque ferro, alii aliâ viâ,
omnes pariter te oppugnarent, tuæque vitæ, ac
dominationi insidiatum irent? Utrum tandem iis
discordantibus inter se, nullo certo duce, cui pa-
rerent, nullo signo, ad quod coirent, eóque minùs
tibi validè incumbentibus, vltro impietatis du-
cem, ac signiferum præbiturus ipse esses, an con-
scindi, collidíque, & confici suâ ipsos discordiâ
passurus? Tu verò etiam sponte consentientes vt
arte, atque consilio disjungeres, dissociarésque,
curam, operámque intenderes, nec quiescere pos-
ses, donec amoris seditionum auctoribus, multi-
tudinem sub leges redigeres; adeò nostra nos ma-
gis movent, & acres nostri vltiores; quæ in Deum
parrantur, lentè, negligentérque accipimus. Pa-
tere, quæso Cæsar, me salutis tuæ imprimis, & tot
circà gentium causâ nihil reticere eorum, quæ
palàm homines loquuntur, & apertè, ac liberè
apud ipsum te omnia effari. Ipsi hæretici hoc jus,
hanc licentiam ex lege, atque ritu Augustanæ
formulæ vivendi pretio emptam se habere, pró-
que ea vigesies centies mille aureorum nummûm

» in tres proximos annos dare tibi pactos esse, ita
 » non obscure ferunt, vt etiam, quâ sunt insolentia,
 » tiâ, tanquam exprobrantes jactent; nec te tuâ
 » voluntate aut consilio, sed hujus tam grandis pecunia
 » spe captum, illectumque esse, auctores hujus
 » corruptelæ, & accusatores produnt: necdum
 » vlla firmata privilegio tua promissa habent, &
 » hos illusores, & criminatores dignitatis tuæ modestè
 » quicquam, aut obedienter acturos, & ab
 » insita arrogantia, atque contumacia discessuros
 » speras? Hos vt concilies tam perniciosi exempli
 » rem induces? cujus vel solam famam quantum
 » animorum motum in finitimis Germaniæ populis
 » fecisse, facturamque in omnibus putas? quantum
 » cupidis irritamentum, quantam bonis desperationem
 » allaturam, vt non corruptæ modo, & aliquâ ejus
 » mali contagione affectæ nationes accendi, irritarique,
 » sed integræ quoque, atque intactæ ad cupiditatem
 » novarum rerum concitari, & sollicitari vno hoc
 » facto posse videantur? Quid quod non solum non
 » opportunum huic malo, adeoque contrarium, atque
 » exitiosum remedium in te est; sed hujusmodi, quod
 » alterius propè gravioris facinoris culpam sustineat,
 » vsurpationem muneris, atque juris alieni? Neque enim,
 » Cæsar, tibi, aut vlli Regum hæc data potestas est
 » ordinandi, disponendique, aut omnino attingendi
 » res sacras, quarum jus, atque arbitrium, quantum
 » capere mortalitas potest, vnum penes esse Pontificem
 » Maximum Deus iussit:

fit:

sit : aliorum nullæ , nisi parendi sunt partes , & “
 tuæ præterea , Regumque cæterorum tuendi , de- “
 fendendique . Id nos non divinis modò litteris , “
 monitisque docti sumus ; sed magnis , & quæ ter- “
 rere omnes debeant exemplis , à Deo est affirma- “
 tum . Proditum memoriæ est in sacris libris , cum “
 plaustro veheretur Arca Dei , & inquietatione “
 boùm , qui trahebant , decussa pænè concide- “
 ret , Ozam vnum è rectoribus currûs , quò casum “
 ejus averteret , manum Arcæ admovisse . Idque “
 crimen , quia ille Sacerdos , & Levita non erat , “
 & alieni muneris officium invaserat , visum est à “
 Deo dignum , quod ille statim morte lueret : adeò “
 divinas res non egentes humanæ opis , nec attre- “
 ctandas prophanis manibus , consiliisque esse te- “
 statum , sancitumque apud posteros Deus voluit . “
 Magnum hoc , & triste abstinendi se contactu sa- “
 crarum rerum , ac vitandæ cælestis iræ documen- “
 tum ; sed haud minùs severum illud , & propriè “
 ad Reges pertinens . Sublatus ex humili loco ad “
 Regni fastigium à Deo fuerat Saül , ita partitis in- “
 ter ipsum , & Samuelem muneribus , vt huic re- “
 ligionis , & sacrorum jura , illi Imperium , & belli , “
 & pacis jus essent : imminente cum innumerabili- “
 bus copiis Philistæo hoste , indictum populis solen- “
 ne sacrificium , sacrificiique dies dictus fuerat , “
 quo divino propitiando Numini certæ hostiæ , vt “
 tum mos , immolarentur ; neque enim religiosa “
 gens sumptura aliter arma , & prælium initura e- “
 rat , nisi antè placato patriâ ceremoniâ Deo . Con- “

„ venerat juxtà omnium multitudo, quæ cùm diu
 „ expectasset, nec Samuel ad constitutum adesset,
 „ dilabi porrò domum, atque omnes abire cœpe-
 „ rant. Tum Saül ne tanto instante ab hoste peri-
 „ culo, à suis defereretur, rem divinam ipse pere-
 „ git, paratásque victimas aris admovit, & sacri-
 „ ficavit. Id ob piaculum, electo paulò antea ad
 „ Regnum, clarísque victoriis nobilitato, per eum-
 „ dem Samuelem denunciari illico jussit Deus, Re-
 „ gnum se illi, liberísque ejus adempturum, aliám-
 „ que in domum translaturum: nec multò pòst vi-
 „ ctus prælio, occisúsque, excidio domûs suæ cæle-
 „ stibus minis fidem affirmavit. Regnum ad Da-
 „ vid æmulum ejus est delatum, quem ipse pulsum,
 „ abjectúmque, & fugâ se, ac latebris à vi, atque
 „ injuria ægrè tutantem sæpè interficere conatus
 „ erat. Te oro, Cæsar, obtestórque, vt hæc cælestia
 „ præscripta, documentáque nobis erudiendis divi-
 „ nis tradita monumentis tecum reputes, & ani-
 „ mum ab novis, præcipitibúsque consiliis ad salu-
 „ brioribus cogitationes, ac tuâ majestate, tuo loco,
 „ tuâ familiâ, téque denique ipso dignas recipias.
 „ Hoc genere orationum convincebatur quidem Cæ-
 „ sar, vt quibus séque, rémque obtegeret, illi ver-
 „ ba non suppetent: sed contrà nummorum cu-
 „ pidine, & hæreticorum postulationibus recepta
 „ flagitantium, & præterea intimo, quanquam oc-
 „ cultâ, ingentique simulatione involuto in Luthe-
 „ ranos studio vehementer animo distrahebatur. Id
 „ haud ignotum Commendono eo impensiùs cùm

ipse instare vrgeréque; tum Legatos Regum, qui aderant, submittere communem causam communibus agendam studiis docens. Et Pius Pontifex, vt erat acer religionis vindex, & vbi ea ageretur, impatiens humanarum artium, litteras ad Commendonum dederat, quibus si cunctaretur Cæsar, neque inceptis desisteret, factâ re divinâ, & eo Evangelii capite recitato: Quicumque non receperint vos, neque audierint sermones vestros, exeuntes foras de domo, vel civitate, excutite pulverem de pedibus vestris, & ipse abscedere Viennâ, atque inde Nuncium abducere, & Maximiliano renunciare amicitiam jubebatur. Non dum præcisa omnis Commendono spes erat, nec maturum ad tam abrupta consilia tempus videbatur, ex quæis oriturum haud dubiè magnum, & periculosum rerum motum prospiciebat: sed hæc Pii mandata dissimulans ipse, Maximiliano clam enunciari, deferrique per alios curavit, quo & gratiam, opinionémque temperati, & quantum per mandati muneris fidem liceret, refugientis benevolentiam inter Cæsarem, & Pontificem abrumpere, & Cæsari ipsi curam injecit nihil temerè agendi, cernendique rem sibi cum Pontifice haud segni, obnoxiove, sed Deo, causæque fidenti, & facilè contemnenti humanas rationes esse. Et labi jam pertinaciâ cœperat, cum Commendonum omnia molientem, omnéque vndique machinas ad expugnandum admoventem etiam casus iuvit. Adfertur nuncius

conjugem Philippi Regis Hispaniarum decessisse, nullâ virilis sexûs prole relictâ. Confestim in Cæsaris Regia ortus differtur in omnes sermo Annam majorem natu filiarum ejus Philippi matrimonio destinantium, avunculo neptem, nam Philippi sorore genita puella erat: vnde jungi illi, ni Pontifex Maximus nuptiis annuisset, per leges non poterant; & Maximilianus, ac numerosa filiorum soboles Hispanicis rebus incumberebat, latissimo regno cupidine, & spe imminens, si Philippus sine liberis fato concessisset: eò & filios in Hispaniam educandos miserat, & Hispanos omnes officiis, Regem obsequio demereri studebat, & ad novam spem ex non opinato exortam sibi filiam in Philippi matrimonio collocandi animum magnoperè erexerat. Arripuit occasionem Comendonus, atque hinc Hispanos, quibus tum maximè grave bellum in Belgis perfidiâ, ac defectione hæreticorum, duce Aurangio excitatum erat, docebat quantum ea Cæsaris in Lutheranos inclinatio, & permissi Augustanæ formulæ ritus addituri ponderis, momentique hæreticorum rebus essent: hinc Cæsarem monebat non alienandum tali tempore à se, domoque sua Philippi animum; quod fieri necesse esset, si, qui minimè deberet, adversarios ejus, eosdemque Catholicæ Ecclesiæ hostes fovere, confirmareque indulgendo eorum furori, & pænè causam approbando videretur. Et nactus Viennæ Philippi Legatum, hominem Belgam, priva-

tim Aurangio, & factioni illi inimicum, eamque valescere auctu malarum opinionum intelligentem, perpulit denunciare Regis verbis Maximiliano, ne consilia admitteret, quæ vim, atque opes Hispaniarum hostibus adjungerent; ne suum quidem Regem existimaturum fraterno, & mutuo in se Maximilianum esse animo, rebusque suis, quando ab eo proderetur, quem haberet propinquitate, ac sanguine conjunctissimum, aliter consulturum. Adjecit idem Legatus Commendoni instinctu, si Pontificis Maximi auctoritatem ea in re non quanti deberet, fecisset, nunquam ab eo impetraturum, ut filia nuptias cum Rege approbaret, & quò fieri ritè possent, eos legibus solveret: quod ipsi haud paulò pluris, quam popularium suorum pollicitationes, & quantumque pecuniæ conditionem esse debere. Hæc plus ponderis apud Maximilianum, quam religio, atque ratio habebant. Itaque quem jus, quem fas, quem officium nequierat permovere, ut totum negotium omitteret, cum maximè & hæretici ut in confecta re exultarent, & boni spem omnem abjecissent, vocato ad se Commendono, in auctoritate Pontificis Maximi esse se pronunciavit. Quod quidem Pio adeò accidit optatum, ut in Commendoni extollenda industria, memorandisque apud Senatam laudibus precatus Deum esse dicatur, ut cum ipse naturæ concessisset, aut illum, aut illius similem sibi successorem in Pontificatu daret: ad ipsum litteras

fuâ manu amantissimè scriptas misit , in quibus sæpè filium appellans , gratias illi egit , virtutémque ejus quàm potuit amplis , atque honorificis verbis collaudavit.

---

*De negotio illi dato ordinandi rem
Ecclesiasticam.*

CAPUT V.

POST hæc Pius , qui tum maximè corruptis hominum moribus emendandis , collapsæque Christianæ disciplinæ non Romæ solùm , sed per omnes Provincias ordinandæ animum , curamque intenderat , conandi in eo aliquid apud Germanos negotium Commendono dedit ; apud quos omnia prisca moris instituta aut intermissa obsolevisse , aut polluta , perturbatâque hæresum contagione , ac licentiâ esse didicerat. Sed ea maximè aspera , ac difficilis res fore videbatur , cùm imbecillitate hominum malâ , ac diuturnâ consuetudine depravatorum , arctâsque apud veteres vivendi leges laudantium magis , quàm re imitantium , tum Principum , atque potentium iniquitate , qui maledictis incessere licentiùs viventes , quàm corrigi malle videntur : seu potentia , ac dominationis munimenta popularem nequitiam esse putant : sive humanis ingeniis par libido inest reprehendendi vitia , atque habendi ; certè iidem illi turpes , & flagitio-

sos homines vniversos assidue increpant, & singulos sæpè pertinaciter tuentur. Horum erat Viennæ magnus numerus, ac multi in ipsius domum Cæsaris irrepsent, fugitivi ex Italia plerique omnes: nam vt quosque in sacerdotum sodalitiis, monasteriisque legum, institutorumque tæderet, aut ob vitæ probra iudicii metus ageret, haud ferme aliò confugiebant, & suæ disciplinæ desertores aliorum quoque inquinabant mores, eo liberiùs in omnem se luxuriam, dedecusque demittentes, quo plus licentiæ, atque impunitatis erant nacti, infamiâque, & sordibus eorum etiam boni, atque integri aspergebantur; eratque omnis propterea sacerdotum ordo in odio, & contemptu omnium, neque tam tritum, ac populare quidquam, quàm inveni in eorum nomen. Cùm ea aboleri macula, & vsus priscæ innocentia revocari, nisi civitate improborum illâ, ac perditorum hominum colluvie purgatâ, non posse videretur: incredibile memoratu est, quot ex omni genere reperti fautores eorum sint. Ipsi ante omnes hæretici tuebantur, qui iidem maximè strepere, obtrectare, insultare turpitudini eorum, & nobis objectare consueverant. Horum gratiâ, atque instinctu ipse quoque Cæsar excusando alios, aliis testimonium impartiendo omnes tegebat. Præterea & Vienna ipsa, & multæ civitates Episcopis carebant, aut si qua habebat, perinde officium eorum desiderabat; quòd illi aulam, Maximilianumque affectantes,

& ambitioni suæ , aut pecuniæ , aut certè longè aliis procurationibus intenti , negligebant sacrorum curam. Id adeò malum plerisque in Provinciis grassatur , in quibus Episcoporum nominatio est Regibus tributa , concessione dicam , an socordiâ Pontificum Maximorum. Nam antè , aut à Pontificibus dabantur , aut à sacerdotum collegiis , vt quisque innocentia , ac dignitate inter eos excelleret , justis suffragiis legebantur. Ita bonis quisque artibus nitebatur , adeptique honorem etiam munus implere , ac præstare suum studebant. Nunc longè alio ex genere hominum sumuntur ; sæpè bello exercitis , veluti militare præmium , Episcopatus datur : sæpè gratiosis , aut potentibus ; interdum & fœminis adulantes Episcopi fieri merentur , quibus nullum doctrinæ , nullum pietatis studium , nulla aut scientia , aut vsus earum rerum , quarum causâ is est in Christiana Republica Magistratus Deo auctore institutus. Atque ex hoc maximè fonte manasse illa pestis satis creditur , quâ multa hodie Regna deformata hæresibus , vastata civilibus bellis , & quædam etiam everfâ , ac propè funditus excisa esse cernimus : quippe Episcopis officii sui aut ignaris , aut negligentibus , continuò & populorum mores prolabuntur , & laxatur Ecclesiastica disciplina , & religionis cultus , quo status Rerum-publicarum continetur , omnis exolvitur , convellitur , destruitur. Hinc hæresum , ac pravarum opinionum turba in Ecclesiæ claustra veluti incustodita ,

dita, & potentia irrumpit, odio, ac discordiâ, & mox cædibus, seditionibus, armis cuncta permiscet. Commendonus cum hæc apud Cæsarem sæpè differuisset, Strigoniensibus Archiepiscopus, & Viennensibus, & aliquot Ungariæ civitatibus Episcopi ut darentur, obtinuit. Fugitivos, & maculosos aulâ, atque vrbe ejicere multò operosius fuit; aliquod tamen confidentiæ, & vitæ eorum frænum est inditum, & audacia nonnihil eo metu repressa. Templâ inde, sanctiorâque delubra adiit; cultum, ritumque sacrorum, item sacerdotes ipsos, & templorum ministros recognovit; vasa, libros, vestem, omne instrumentum, atque apparatus rei divinæ conficiendæ, rationem denique omnem habendi, administrandique res sacras inspexit: in quibus quàm multa vitiosa fierent reprehendere, quàm emendare facilius fuit. Ipse quidem in singulis fanis convocatos sacerdotes aptâ oratione appellavit, quæque in rem esse visa sunt, monuit, multaque exemit, quædam etiam fivit, atque ad veteris normæ, ritusque formam ordinavit. Sed omnia, quia exactor inde eorum nemo extitit, neglectui fuere. Nam Maximilianus vnicum remedium esse ægræ, ac perturbatæ Reipublicæ emendationem morum, & prisicæ disciplinæ restitutionem palàm verbis prædicabat; occultè nec corrigi, quæ pravè, ac perperam fierent, nec omnino mutari quicquam patiebatur: ut labi, & ruere Ecclesiasticam rem velle ab non ignaris in-

genii, atque intimi animi ejus crederetur. Profectus Viennâ Commendonus diœceses Passaviensem, & Salisburgensem, per quas illi iter fuit, curâ, ac diligentiam eâdem, fructu, ac operę pretio majore lustravit, quòd in vtraque Episcopi probi, ac religiosi homines præerant, qui Commendoni studio non solùm adversati non sunt, sed etiam adjumento fuere; & Salisburgensis quidem Archiepiscopus etiam Concilium Provinciæ suæ, rem diu antè intermissam, illius instinctu, atque hortatu habuit, in quo multa salubriter decreta, & sancita sunt. Ad reliquos Germaniæ Episcopos litteras ex auctoritate Pontificis dedit, quibus ad vsum, cultumque antiquæ disciplinæ renovandum multis, atque accuratis verbis eos est adhortatus.

---

*De fœdere per Pontificem adversùs Turcas
icto, & opera in id à Commendonono impensa.*

CAPUT VI.

REVERSUS inde Urbem sub finem sequentis anni, qui fuit M. D. LXIX. excepit bellum, quod Selimus Rex Turcarum libidine Cyprum insulam ditioni suæ subjiciendi terrâ, marique Venetis intulit. Cui propulsando bello Pontifex Pius haud secus, quàm si eo ipse peti-

tus esset, animo, conatúque incubuit, non studio erga Venetos, quibus ad id locorum subiratum fuisse constat, sed amore Christianæ rei, quam carpi in dies, atteríque impotentibus prævalidæ gentis armis cernens, ingenti dolore, curâque sollicitabatur. Cúmque eâ tempestate Philippus, debilitatis domestico malo Gallis, vnus omnes Christianos Reges longè opibus anteiret: quippe non vniversæ modò Hispaniæ dominabatur; sed omne Belgarum nomen, quod latè multas, ac bellicosas gentes complectitur, in ditioe habebat, & in Italia cùm Neapolitanum, tum Mediolanense Regnum, firmum vtrumque, atque opulentum, obtinebat, & maximè opportunæ parandis, alendisque classibus Sicilia, Sardiniâque, & Baleares insulæ imperio ejus parebant, & Corsica etiam, & Ligurici maris ora, civitatque Genuensium auctoritatem ejus sequebatur: Africæ quoque injecerat manus, ædificato haud longè à ruinis antiquæ Carthaginis castello, cui ab freti faucibus, quibus impositum erat, Golettæ nomen fuit, magnóque munito opere, & Tunctum frequentem urbem regionis ejus in fide habebat, & vicinos populos Siciliam, atque Hispaniam contra sitos à maleficio continebat. Sed præter hæc, quæ commemoravimus Regna ditia, & viris, armisque potentia, multò maximum Imperium vltra Oceanum in Occidente propagatum habebat, quod patrum nostrorum memoriâ, Christophori Columbi Liguris inge-

nium, & humano captu major audacia aperuit. Ejus Imperii terræ ignoratæ veteribus in tantam magnitudinem patere dicuntur, vt eis novi orbis nomen scriptores nostri indiderint, ex quibus auri vis ingens ad Philippum per immensa vastissimi maris spatia quotannis navibus advehebatur. Hunc igitur Regem tantis subnixum opibus vt sibi, Venerisque ad Turcicum bellum fœdere, ac societate ante omnes adjungeret, Pius initio statim est aggressus: nec ille magnopere abnuit; nam & Pontificis Maximi auctoritatem, quantum Christianum, & pium Regem decebat, reverebatur, & amplitudine suâ indignum, & sibi invidiosum fore intelligebat, si tanto impendente Christiano nomini de Barbaris periculo, ipse Reipublicæ defuisset; & præterea Pium sperabat facturum sibi potestatem ex ditibus Hispaniæ sacerdotiis pecuniam corrogandi: ita bellum gloriæ sibi magis, quàm impendio vlli, aut sumptui futurum. Quòd si Philippo vafra, & dominandi cupida Hispanorum ingenia respondissent, acri, atque huc maximè intento Pontifice, magnâ, nec dubiâ spe victoriæ gesturi cum Turcis id bellum fuisse videbantur: sed illis non tam cordi erant, vt vincerentur, aut procul Venetorum cervicibus submoverentur Turcæ, quàm vt id alerent, ducerentque bellum, cujus morâ, oneréque pressi, attenuatíque Veneti ipsi opportuni sibi Italiæ Regnum affectantibus fierent. Id cùm Venetos Patres non falleret, antea quoque sub Carolo

Philippi patre Hispanorum artes, & ambitiosa, atque callida consilia æquè difficili suæ Reipublicæ tempore experti, inviti, ac reluctantes adducebantur, ut se vlllo fœdere cum Philippo alligarent, pacemque quamvis gravibus conditionibus redemptam Hispanorum societati præfererent. Sed hæc seniorum mens erat. Juventus injuriâ, perfidiâque Barbarorum incitata decertare, ac dignitatem suam armis tueri præoptabat, fœderique favebat, de quo Romæ apud Pium ab utrisque Legatis agebatur; in quo Commendoni singularis industria, prudentiâque enituit, multique difficiles nodi expediti per eum, explicatique sunt. Nam & Veneti Legatis suis imperaverant, ut omnia cum eo communicarent, illiusque consilio maximè vterentur: & Pius neminem magis intimis rebus adhibebat. Consenserant tandem Veneti, Hispanique in certas fœderis leges, & ad eas sancendas ad Pium utriusque convenerant, cum Regii Legati præsentem excipere annum cœpere, quo non satis sibi superesse temporis ad paranda, præstandaque, quæ ex pactæ societatis conditionibus deberent, aiebant. Id verò adeò stomachum Venetis Patribus movit, ut à belli cogitationibus ad consilia pacis protinus converterentur, ac per speciem commutandi captivos Constantinopolim mitterent, qui cum Turcis de compositione ageret. Pio eâ re incredibiliter anxio, perturbatoque Commendonus auctor fuit Marcum Antonium Columnam Ve-

netias mittendi, qui & dux à Pontifice classis delectus fuerat, & vir erat non rei militaris peritior, quàm civilibus artibus, naturalique facundiâ ad pertractandos animos hominum instructus. Ipsum verò Columnam à Pio statim proficisci jussum monuit omni ope contenderet, vt de suis postulatis ad Senatum referretur, & belli, pacisque deliberatio à decemvirum collegio, paucisque senibus mentionem omnem belli horrentibus abducta ad Senatûs cognitionem traduceretur: plus ibi ardoris, animorumque ad rem armis decernendam, ineundumque fœdus futurum. Nomina quoque Senatorum, per quos id conaretur, edidit, & Columna cùm Venetias venisset, Commendoni præceptis ita obtemperavit, vt re in Senatum deductâ tenuerit, vt abruptâ spe pacis, Veneti strenuè bellum capefferent, ac fœdus summâ Pontificis, ac totius Italiæ lætitiâ feriretur. Unde nobilis illa navalis pugna, victoriâque est parta, quæ si quantum gloriæ Christiano nomini, tantundem fructûs, atque emolumentum attulisset, non adeò nunc immanem Barbarorum potentiam timere cogeremur. Quis hujus belli imperator eligeretur multum, diuque est disceptatum. Veneti Philippi gratiam respicientem, ex ejusque pendentem fide ducem antea adversum rebus suis experti, vt Cardinalium aliquis classi præficeretur, postulabant magnâ spe, quia Pontifex Commendone vni ex omnibus Patribus plurimum tribuere videretur, nullamque

rem esse tantam, quæ ejus ingenio, ac prudentiæ non rectè committeretur, prædicaret, fore ut eum potissimum summæ rei præesse juberet; ita bellum è re publica, suâque administratum iri. Sed neque Hispani Venetum imperatorem faciliè accipiebant: & Commendonus ipse militare imperium planè aspernabatur, Piumque dubitantem, & deliberantem monebat, quàm ea procuratio, tractatióque armorum ab hominibus togatis, & sacrorum ministris aliena, abhorrensque esset. Ita res à Cardinalibus est rejecta, & ad Joannem Austriam Philippi fratrem, si præsens bello interesset, quod Hispani pollicebantur, imperium delatum.

---

*De nova ejus ad Casarem, & Polonos
legatione.*

CAPUT VII.

COMMENDONO aliæ impositæ partes gerendæ Reipublicæ, unde illi magnorum laborum, sed magnæ item laudis materia est orta. Post junctum cum Philippo, & Venetis fœdus, cupiens Pius omnes in Barbaros concire, ac sollicitare Reges, & ante alios Maximilianum Casarem, & Augustum Regem Poloniæ, qui finitimi Turcarum Imperio, maximè opportuni inferendis à terra armis, atque distinendo hosti habe-

bantur, & Maximilianus à Turcis Ungariæ pulsus Regno imminere vindictæ, si daretur fortuna, videbatur, Legatum ad utrumque Commendonum creavit. Ipse ex superiorum annorum instituto vitandi urbanos calores, in initio æstatis discesserat Româ, nec minùs quicquam, quàm nova itinera, novas legationes meditabatur. Et cum Pius paucis antè diebus sexdecim præstantes viros in Senatum legisset, superiorum Pontificum secutus morem haud aliis, quàm quos ipse amplissimo honore affecisset, mandaturus tam claræ, tam appetitæ legationis munus credebatur. Sed Pio omnibus rebus antiquior Reipublicæ usus, atque utilitas semper fuit, & præterquam quòd Commendonum haud secus, quàm si ab se Cardinalis factus esset, in suis habebat, nec illi fidei, industriæ, prudentiæque laudibus quemquam anteferebat, ipsum notitiâ illarum gentium, Regumque, ad quos mittebatur, facile omnes antecellere intelligebat. Acceptâ itaque Pontificis Maximi voluntate, comitibus, rebûsque comparatis, Commendonus Veronâ, quò ad æstatem agendam concesserat, transiit in Germaniam, ac Viennam ad Cæsarem contendit. Lætatus impensè moto à Turcis in Venetos bello Maximilianus fuerat, versam aliò eam tempestatem cernens, quæ ne in se, suumque Regnum ingrueret, vehementer timuerat. Et quemadmodum fœdus ut Veneti, & Pontifex cum Philippo jungerent, studiosè operam dederat; ita abstinere se armis, & quietem
agere,

agere, bellumque non tam ope, quam spe sui fovere, atque alere decretum habebat. Nam & ipse imbelli corpore erat, & animus ejus ad magna discrimina fatiscens calliditate, & consiliis certare, quam vi, ac ferro contendere promptior habebatur: & neque eæ vires regni sui erant, quibus tam validum hostem aggredere, & Germanorum auxiliis precariis, nec unquam in tempore coeuntibus parum fidebat; quæ gens nec crescere Cæsarum opes creditur velle, & propulsando, quam inferendo bello alacrior habetur. Cùm antè de fœdere Veneti eum appellassent, nunc induciarum, quæ sibi cum Turca essent, ut dies elaberetur, expectandum sibi, nunc ut eos spe lactaret, cupidum se belli ferens, petebat, ut quæ auxilia fœderati missuri ad se essent, si bellum susciperet, promerent. Commendonus cùm ad sic affectum venisset, adventusque sui expositâ causâ hortatus eum esset, ne occasionem, quæ ei divinitus offerretur, tot graves injurias, tot incommoda, damnâque à Turcarum gente sibi, familiæque suæ illata vlciscendi perderet, aliâque quibus permoveri eum posse arbitratus est, facundè disseruisset, benignè quidem, & cum assensu est auditus. Sed Maximilianus consilio suo insistens, varias proponere difficultates, atque eandem induciarum causam prætere, earum fidem jurejurando firmatam violare homini Christiano nefas esse dicere. Postremò expectandum sibi aiebat, quid Poloni, quid reliqui Christiani Prin-

» cipes statuerent. Id verò vt præposterum argue-
» re Commendonus, vt Cæsarem ducem se, at-
» que auctorem aliis Regibus adversùs Christianæ
» Reipublicæ hostes præbere, non eorum expecta-
» re consilia debere, quippe & ejus maximè inter-
» esse retundi, ac reprimi Barbaros, & eundem ti-
» tulo honores reliquos anteire; vt si cessaret eo
» tempore Pontifex Maximus, partes ipsius fuissent
» Christianos populos litteris, legationibúsq; ad
» bellum concitare. An Polonos ab se Pii verbis ap-
» pellatos non illico quæsituros, quid Cæsar animi,
» quid apparatus habeat? Quibus si secuturum eum
» aliorum consilia narret, jam nunc existimari pos-
» se, quam ab iis spem esset relaturus. Sed quid,
» inquit, inanes Polonorum, aliarúmve gentium
» spes, si segnis ipse sis, moliamur? Veneti ipsi, vbi
» verba dari sibi, deserique à te accedente nuper
» eos ad arma, & non defuturum communi Rei-
» publicæ causæ pollicente senserint, & Turcas ter-
» restri metu liberos, totâ mole virium in classes,
» ac navale bellum incumbere, magnitudini peri-
» culi succumbent, territíque suis rebus pro tem-
» poris necessitate consulent, & quibus poterunt
» conditionibus cum hoste pacifcentur: nec majo-
» rem quisquam proditæ Reipublicæ, & abrupti
» novi fœderis culpam, quàm idem tu sustinebis.
» Nam quod præterea de induciarum fide prætexere
» libuit, id facillimè refellitur. Ac primùm quidem
» meminisse debes, sæpè te questum apud me esse,
» & in omnibus Germanorum conciliis professum,

nomen modò tibi induciarum cum Turcis esse, «
 re continens bellum manere, cùm Barbari quot- «
 annis non prædatum modò in tuos fines excur- «
 rant, sed justâ peditum, equitúmque manu ipsas «
 quoque vrbes, ac præfidia invadant; plurimúm- «
 que negotii te in iis arcendis habere. Deinde «
 cùm illis nullum fidei jus sanctum, cuncta com- «
 modo, ac libidine suâ metiantur, quid attinet «
 mentionem jurisjurandi toties ab hoste violati, «
 neglectíque objicere, nisi quòd bellum pro de- «
 fendenda religione susceptum sit, ab eo jureju- «
 rando religione deterreri te prædicare velis? His «
 orationibus cùm se Cæsar vrgeri, ac è simulatio-
 num latebris erui in apertum sentiret, & Com-
 mendonus insuper denunciaret, se omnia vt re-
 sponsa sibi essent, Romam, Venetiásque rescri-
 pturum, verens id, quod futurum apparebat, ne
 Venetis ardor ad bellum restingueretur, animí-
 que frangerentur, si eorum spem destituisset, spa-
 tium novæ deliberationi à Commendono postu-
 lavit, atque eò confugit, vt diceret futurum qui-
 dem se in Pontificis Maximi auctoritate, fœde-
 ríque accessurum; sed cùm vnus maximè hostium
 injuriæ pateret, ne quávis antè in se ingrueret,
 quàm instructum bellum esset, cupere, vt prius-
 quam consilia emanarent, promerent fœderati,
 quæ, quantaque sibi auxilia missuri essent, vt sci-
 ret quarum fiduciâ virium in eam aleam esset
 descensurus. Atque hæc ita pollicebatur, sperans
 antequam focii ex tam longinquis locis consule-

rentur, exituram æstatem, parique arte sequentem quoque annum se elusurum. Commendonus id jam laudare, quòd occasione uti, séque Reipublicæ accommodare statuisset, nec dubitandum, quin æqua omnia à fœderatis esset impetraturus; sed quæ cuperet, edere jam nunc ipsum debere, non ut à sociis definiantur, expectare. Id verò facturum se Maximiliano negante, & in eo utique perstante, ut priores socii, quâ se ope adjuturi essent, ederent, At sic quidem, inquit » Commendonus, in easdem revolveris suspicio- » nes, quas nuper vitandas esse intellexisti: quis » non videat moram te, ac dilationem quærere, ut » antè rerum gerendarum tempus elabatur, quàm » quæ tibi socii esse tribuenda censuerint, cognosci » possit, quæ tu inde dum aut augeri, aut muta- » ri contendes, res novis subinde dilationibus traha- » tur? Quin tu simpliciter promis, quid tribui tibi » æquum censēs, si veram spem tui facere Vene- » tis, & eorum ad consilia belli firmare animos vis? » Etenim quæ cupias, quæque opus habeas, & vnus » profectò optimè nosti, & ea verius est abs te ju- » dicari, quàm statui ab aliis. Diu contendit Cæ- » sar, nec omnino facile ex illa consilii arce se de- » jici est passus: sed tandem victus Commendoni oratione cessit, ac viginti millia peditum, qua- » tuor equitum, quorum pars dimidia Germanis constaret, à sociis postulavit; hac se copiâ si ju- » vissent, in partem belli venturum, armâque Tur- » cis ab Ungaria illaturum est pollicitus, aliâ viâ,

quando hæc non procefferat, promiffa ~~daturus~~ *elusurus. ms.*
 Hoc expugnato responfo, in quo adeò pugnant *pugnax*
 Maximilianus fuerat, vt extortum à Commendonno magnopere & reliqui omnes, & imprimis Veneti Legati mirarentur, qui sæpè cum eo iisdem de rebus verba contulerant, cuncta, vt acta erant, ad Pium rescripsit, missis celerrimis tabellariis, qui litteras perferrent. Et paulò post læti de Christianorum victoria allati nuncii vim Commendonni conatibus addidere. Nam Christianæ classes cùm è Sicilia soluiffent, provectæ in Græciam ad Echinadas insulas ante fretum Corinthi obviam Turcarum classem habuere, congressæque nobilem de hostibus victoriam retulere, captis ad centum, & triginta longis navibus, ac nonaginta prælio absumptis. His nunciatis postulavit à Cæsare Commendonus, vt supplicationes decernerentur, solennibusque sacris Deo grates redderentur, simul quò alacritas populis adversus Barbaros adderetur, iuberet ignes, aliæque quibus publicum gaudium significari solet, fieri. Id Cæsar, ne Turcis in suspicionem veniret, si adversis eorum rebus veluti insultasse videretur, negavit; & tantum rei divinæ, quam in ipsius Regiæ templo ejus victoriæ causâ solenni apparatu Commendonus ipse fecit, cum vxore, & liberis interfuit. Pius eodem ferme tempore & victos Turcas ad Echinadas, & ex Commendonni litteris traductum in partes Maximilianum accepit: utroque impensè lætatus, cùm

Commendonum laudibus apud Patres extulisset, consultis celeriter fociis, renunciari Maximiliano jussit, missuros ei auxilia, quæ postulasset. Sed non multò post discessum Commendoni refrigere promissa Cæsaris, & secuta mors Pii cuncta pervertit.

---

*De causa magni Ducis Etruria per eum
apud Cæsarem acta.*

CAPUT VIII.

EA tempestate exortum dissidii aliquid inter Pium, & Maximilianum erat ex appellatione magni Ducis Etruriæ, quam Pius Cosmo Medici Florentinorum Principi tribuerat, viro, in quo efferendo certasse fortuna cum industria videri potest. Is non privato solùm loco Florentiæ erat natus, sed patrimonium tenue à patre acceperat, atque id ipsum parum constitutum, & propè ambigui juris, de quo certè lis ei à potente, & gratioso adversario gentili suo intendebatur, cùm ipse adhuc puer amisso patre in tutela matris ageret. Pater fuit Joannes Medices insignis ætatis ejus bellator, & inter claros duces audaciâ, & fortitudine, ac militaribus facinoribus habitus; mater Maria Salviata, Jacobi filia, Joannis Salviati Cardinalis soror, fœmina lectissima, & in tuendis filii fortunis pari diligentiam, atque fide. Rem Florentinam Alexander Medices ha-

bebat Dux civitatis paulò antè armis subactæ à Clemente VII. Pontifice Maximo impositus. Huic juveni vel moderato, atque intentò non facilis dominatio futura fuit in civitate ne libertatem quidem propter acria, atque indomita ingenia modicè ferente; luxuriosus, & incautus fraudi facilè patuit. Infidiator (adeò nihil tutum alienæ libertatis oppressoribus est) ex ipsa familia Medicea, atque ex intima familiaritate ejus extitit Laurentinus Medices, qui Principi voluptatum diu minister, & ex eo apud improvidum summam fidem nactus, dum domi suæ spe dilectæ matronæ potiundi intempestâ nocte opperientem habet, somno oppressi jugulum gladio profecuit, vno conscio, atque adjutore servo, cui Scorunconculo fuit nomen, protinúsque metu, ac scelere territus, vrbe aufugit. Cædes Ducis antè ab amicis Mediceorum est cognita, quàm populus, aut suspecti cives sentirent. Itaque spatium firmandi præsidio, continendique à seditione, ac tumultu civitatem fuit; nec aliud præsentium remedium est visum, cùm nulli Alexandri liberi essent, quàm novum ex eadem familia Principem constituere, itúmque ad Cosmum est vixidum octavum ac decimum annum egressum, eúmque è villa fortè redeuntem, nec minùs quicquam cogitantem in Prætorium abreptum Principem creant. Nec adolescens segniter se occurrenti fortunæ tradidit. Ita accidit, vt quem Laurentinus paulò antè Alexandri gratiâ fretus

judicio, ac lite exagitabat, eum potissimum infandi facinoris ultorem habuerit; neque enim ei non antiquissimum fuit, pœnas à proditore expectere, qui cùm se fugâ Venetias recepisset, ibi submissis à Cosmo percussoribus est interfectus. Par in invadendo, firmandoque inde sibi dominatu Cosmi indoles fuit. Qui rem ad eum detulerant, quò proniores civium animos haberent, majórque species libertatis, ac Reipublicæ maneret in præsentia, sublato Ducis nomine, cui odium dominationis inerat, eum non alio, quàm Principis vocabulo insignem fecerunt. Atque ille id quoque modestiâ, & humanitate lenire studebat. Et cùm nihil nisi de seniorum consilio ageret, cunctâque ad Magistratûs curam, auctoritatémque rejiceret, mirè spem sui, atque indolem probavit, tantúmque gratiæ apud omnes ordines inivit, vt bello mox ab exulibus magnæ viris potentiæ petitus, egregiâ populi voluntate, ac studio adversus eos sit usus, quibus pari facilitate victis statum civitatis pacavit. Tum paulatim exurgens, quotidieque magis convalescens, cuncta ad se trahere, donec Ducis quoque assumpto nomine, omni abolito Reipublicæ jure, & vanis modò sine re Magistratuum relictis nominibus, veram dominationem, imperiúmque occupavit. Ac Petro inde Strozio viro forti, & militiæ claro, quo iterum exules Gallorum armis fulti ad repetendam patriam duce utebantur, acie superato, atque Etruriâ pulso, Senam opulentam

lētam urbem domitam armis Imperio suo adjecit ; atque ita duplicato propè Regno , longè reliquos Italiæ Principes dignitate , atque opibus antecire cœpit. Verùm ut nunquam præsentibus contentum humanum ingenium altiora vsque appetit , Cosmum ipsius jam Ducis nominis infra suas opes positi pigere cœperat , animùmque elatum secundarum rerum proventu vastâ cupiditate ad Regis appellationem adjecit : sive ut quem honorem potentiâ impleffe videri poterat , ejus quoque titulo insigniretur : sive ut vi , armis-que possessa jure quoque addito in posterum magis firmaret. In hanc cogitationem omnibus studiis ad demerendam Pii gratiam cùm animum intendisset , obsequio , ac religionis cultu , & acribus adversùs hæreticos quæstionibus , quibus maximè rebus Pium senserat capi , brevè est affectus , ut ei esset charissimus , & mox ut magnus Etruriæ Dux , quod Regiæ dignitati proximum est visum , appellaretur , ab eo obtinuit : ac Romam frequenti , ac pernobili comitatu adveniens , duorum Cardinalium occurſu à Pio honorifico hospitio acceptus , in solennibus inde sacris de Pontificis ipsius manu insignia novi honoris suscepit. Maximilianus Cæsar eâ re minui dignitatis suæ jura , nec Pontifici Maximo licuisse eam appellationem Cosmo tribuere , qui in fide , ac ditione Cæsarum esset , neque omnino tales impartiri honorum titulos ad alium , quàm ad Cæsarem pertinere ferens , honorem ipsum

Cosmo abrogaverat, questumque ea de re Legatos Romam ad Pontificem miserat; qui cum non impetrassent, ut, quod magnopere postularant, in Senatu audirentur, privatim ab adsidentibus aliquot Patrum auditi, atque etiam redarguti coram fuerant. Cum igitur & Cosmus liberi juris suum esse Regnum, nec se vllâ clientelâ Cæsari esse obstructum affirmans, nequam respectu ejus eâ appellatione abstineret, & Pius non modò factum suum constanter tueretur, sed Maximilianum id non licuisse sibi ausum dicere ægrè ferret, res ad non leve dissidium spectare videbatur, mandatūque propterea Commendono fuerat, ut de hac componenda, sedandāque controversia, quæ agitata magnam flammam datura videbatur, curam susciperet. Cum igitur ad spem jungendæ contra Turcas societatis Cæsarem, ut suprà ostendimus, adduxisset, & fortè inter se quantæ fœderatorum, quantæ Italiæ Principum vires essent, expenderent, prior Maximilianus mentionem Cosmi intulit, eumque vehementer accusavit, quòd eum honorem ab alio, quàm ab se petiisset, penes quem vnum potestas, tribuendi esset, neque defutura voluntas fuisset, ni Cosmum præceps ambitio impatientem moræ, & necessitudinis, & officii immemorem fecisset. Se tamen memorem muneris, ac dignitatis suæ fore, neque passurum, ut imperante se, Cæsarium jus, & potestas minueretur: invitum quidem in vllam cum Ponti-

taliam

illam

fice Maximo disceptationem descendere ; sed ipsum quoque credere probaturum , officii sui partes ab se non deferri. Præter hæc Philippum Regem Hispaniarum , & Principes Germaniæ , quos eadem causa attingeret , objiciebat. Commendonus ubi Cæsarem paulum oratione demulisset , & quàm alieno Reipublicæ , quàm ipsi , familiæque ipsius minimè apto tempore ea moveretur quæstio , ostendisset , culpam ab ipso in consultores avertens , totum de legatione Romam missa , querelæque exposita factum reprehendit. Ac si querelas , inquit , ordiri volumus , vter tandem justius de altero queratur ? Pius Cosmo , & viro , & Principi ornatissimo , ac tibi ipsi animo , ac necessitudine conjuncto , qui domi suæ nurum sororem tuam habeat , merenti appellationem magni Ducis tribuit : tu tributam ab illo abrogasti , Legatosque , qui hoc Pontifici Maximo negarent licuisse , Romam misisti. Liberi juris esse Cosmus , civitasque Florentinorum , ac se Cæsarum potestati pecuniâ exemisse dicitur , & diploma remissi juris à Rodulpho auctore gentis tuæ , atque hujus amplitudinis , quâ inter omnes eminent familia vestra , conditore ostenditur ; tui nuper Legati omnem Etruriam ditioni tuæ subjiciebant , immemores prorsus magnam partem ejus Provinciæ Pontificum Maximorum jure contineri. Quantum hæc habent odiorum , ac dissidii irritamentum , ni Pius Reipublicæ necessitates inanibus contentionibus præverteret , &

» te patrio animo complectens, patriâ quoque be-
» nignitate agendum tecum censeret? At tibi,
» aut adeò his, quos in consilio habes, quî venit
» in mentem dicere, hoc Pio non licuisse? An du-
» bia Pontificum Maximorum potestas est, non
» Regum modò appellationes, sed ipsa quoque
» Regna, atque Imperia tradendi, adimendique,
» vt cujusque meritum in rem Christianam fuerit?
» Huic ipsi Etruriæ, quam tui vendicant tibi,
» nonne Clemens IV. Carolum Andegavensem,
» Neapolis Regem, rectorem dedit? Nonne quoties
» vsus fuit, & visum è Republica est, eam Ponti-
» fices Maximi ordinarunt? Caroli, atque Etruriæ
» mentionem feci, quia de illa agitur. Sed vt à
» longinquis ad propinqua, magisque illustria e-
» xempla transeamus: in Ungaria neque obscura,
» neque vetustissima res est, ortam de Regno con-
» tentionem inter Vincislaum Bohemum, & Dira-
» chinos Pontificem Maximum diremisse, qui
» cùm iudicium ad se totum avocasset, & senten-
» tiam tulit, & valuit jus, quod Pontifex dedit.
» Opponebas nuper & Philippum Regem Hi-
» spaniæ, eumque socium tibi causæ adungebas;
» at ille Navarræ Regnum in Pyreneis saltibus con-
» junctum Hispaniæ tenet, non alio scilicet jure,
» quàm quod Julius II. Pontifex Maximus Joanni
» Alibreto, quia se causæ impugnantium Roma-
» nam Ecclesiam junxit, ademptum dedit. Quòd
» si Pontifici hoc licuisse neges, alterutrum sequi
» necesse est, vt aut reddat Philippus Vandomiæ

familiæ Alibretorum hæredi nunc maximè repo- “
 scienti Regnum , aut iniustitiæ convincatur , qui “
 contra Christiani , & boni viri officium , ac re- “
 ligionem , quod suum non sit , per vim , atque “
 injuriam occupatum possideat. Dies me deficiat , “
 si memorare velim quoties , quibúsvē in locis Ro- “
 mani Pontifices supremæ potestatis jus suscepe- “
 runt ; quoties ortas de Regno contentiones , li- “
 tésque non auctoritate solùm composuerunt , “
 sed jurisdictione , ac iudicio decreverunt. Verùm “
 vt de his ipsis appellationibus , quarum scilicet “
 tribuendarum facultate tui , si Deo placet , Pon- “
 tifices Maximos privarunt , cognoscamus : Al- “
 phonsus sextus Hispaniæ Rex Henricum Lotha- “
 ringiæ Comitem , ob res præclarè adversùs Mau- “
 ros in Hispania gestas generum ascitum , & Lu- “
 sitaniæ parte donavit , quæ Portugallia dicitur. “
 Hunc haud multò post Henricum ob spectatam “
 virtutem , & egregia in rem Christianam meri- “
 ta , Alexander III. Pontifex Maximus Regem “
 appellavit ; neque Alphonfus , quamquam æqua- “
 tum dignitate sibi generum ægrè ferret , adversari “
 est ausus , aut de Pontificis jure disceptari , ambigí- “
 que est passus. In Polonia verò , gente cùm am- “
 plitudine Imperii , tum bellicæ laudis gloriâ im- “
 primis nobili , vtriusque rei , & adempti , & reddi- “
 ti honoris exemplo Romanorum Pontificum jus “
 nititur. Quo enim tempore maximè Cæsarum au- “
 ctoritatem Poloni agnoscerent , Boleslaum Re- “
 gem , quia Stanislaum , Episcopum Cracoviensem , “

» virum innocentiae, & sanctitatis famâ clarum im-
» piè occidisset, non solum ipsum Regno, sed Re-
» gnum quoque vetustâ appellatione Regis multa-
» runt Romani Pontifices, in perpetuumque eâ abs-
» tinere jusserunt; eorumque imperio ita obtempe-
» ratum est, vt per ducentos inde & quadraginta
» annos, non aliter illi se, quàm Duces appellarint.
» Neque tum negligens aliquis, aut secors, aut
» plus æquo Romanæ Ecclesiæ deditus Germaniæ
» Imperio præsidebat, sed vir acerrimus, Pontifi-
» cibusque Romanis longè infensissimus Henricus
» I V. nec tamen aut ipse, aut qui ipsi successerunt
» eodem ingenio Cæsares, Pontifici Maximo id li-
» cuisse aut negarunt vnquam, aut factum infrin-
» gere conati sunt. Post tot inde annos, cùm pri-
» sci honoris desiderium rediisset Polonis, meriti-
» que egregiis pro Christiana re facinoribus essent,
» vt eorum ratio haberetur, missâ in Galliam lega-
» tione, vbi tum sedem Romani Pontifices habe-
» bant, impetrarunt à Joanne XXII. vt Dux eo-
» rum de integro Rex appellaretur. At quis tum
» quoque Romano Imperio potiebatur? Nempe Lu-
» dovicus Bavarus hostis, atque insectator perennis
» Romanæ Ecclesiæ. Is tamen non invidit Polonis
» restitutionem Regii nominis, neque id ab se non
» petitum, aut traditum à Pontifice Maximo est
» questus. Neque, vt arbitror, aut Pio V. jus fa-
» ciendi, quod Joannes, cæteri que Romani Ponti-
» fices jure fecerunt, est ademptum, adimique ab vl-
» lo mortalium potest, aut tibi plus quicquam addi-

tum,quàm Henrici, quàm Bavari habuerunt, aut
 tua erga Pontifices Maximos fides, & cultus
 cum illorum odio, & contumacia conferri po-
 test. At in Germania, at in ipsa Austria tua
 nonne idem juris Pontifices Maximi exercuerunt?
 nec Rodolphus, nec Albertus, nec Fridericus
 Cæsares majores tui, qui quererentur, Romam,
 sed qui gratias agerent, Legatos miserunt. Ve-
 rùm vt omissis aliis, ipsam aliquando juris tui ra-
 dicem attingamus, Cæsaris, ac Imperatoris no-
 men, quo se tantùm Germania supra cæteras
 Christianas nationes extollit, vnde tandem ac-
 cepistis? Quis Romanum Imperium, cujus Bi-
 zantium translati majestas, ac vis omnis in O-
 rientem verterat, cum suâ jam mole laborans,
 neglectas Occidentis Provincias vastandas Bar-
 baris reliquisset, divisit primùm, deinde divisi par-
 tes ad Germanos detulit? Nemo, vt arbitror,
 tam impudens veri inficiator, nemo tam aver-
 sus à Romanæ Ecclesiæ dignitate fuerit, qui Ro-
 manorum Pontificum id beneficium esse neget.
 An ergo ademptam Græcis dimidiam Romani
 Imperii partem, vobis cum Cæsaris, atque Im-
 peratoris appellatione tradere Romanis Pontifi-
 cibus licuit, Reges, ac Duces appellare non li-
 cet? An quod tradere vobis potuere, ipsi non ha-
 bebant? Equidem in eam interdum sententiam
 venio, vt suspicer, ne qui tibi auctores tam no-
 vi, tam intempestivi consilii sunt, aliud quàm
 quod præferunt, & cupiant, & agitent animo,

» téque velint cum Pontifice Maximo alienissimo
 » tibi, & Reipublicæ tempore, committere. Ad
 hæc Maximiliano haud sanè quidquam, quod
 magnopere responderet, succurrebat. Id modò
 afferebat, quas sibi partes Cæsaris nomen injun-
 geret, ad eas tuendas, religione se, atque officio
 » cogi. Atqui, inquit Commendonus, qui jus Im-
 » perii tui tantopere defendendum esse tibi existi-
 » mas, idem certè concedere æquo animo Pontifici
 » Maximo debes, vt ipse juris, ac muneris sui ne-
 » gligens ne sit, quod quale sit, jam profectò in-
 » telligis. Postremò cùm Maximiliani animus eò
 scilicet spectaret, vt concessi honoris mercedem
 quamplurimùm à Cosmo pecuniæ exprimeret, cum
 finem hæc tum disceptatio habuit, vt Cæsar
 velle se, ac cupere ostenderet, vt Commendo-
 nus ipse viam, rationémque exquireret, quâ ea
 res componi, salvâ Cosmo magni Ducis appella-
 tione, posset. Hoc autem totum ne tum transige-
 retur negotium, Commendoni discessus à Cæsare
 fecit, quem novi de Poloniæ Rege nuncii, &
 iussa Pii abire protinus magnis itineribus in Po-
 loniam coëgerunt. Sed non multò post & Cos-
 mus vitâ est functus, & Maximilianus idem hono-
 ris, quod Pius dederat, auctius etiam, cumula-
 tiúsque Francisco filio acceptâ pecuniâ tribuit.

De

*De nova legatione, & profectioe ejus
in Poloniam.*

CAPUT IX.

CAUSA properandi in Poloniam Commendonon fuit, quòd & rumor in dies percrebrescebat, & multorum afferebantur litteræ, Augustum Regem veteri suâ repudiandæ vxoris cupidine agitatam nova per hæreticos moliri consilia, nobilem puellam insigni formâ è sororis gynæceo abductam seposuisse, & per absentiam vxoris liberiùs jam novo conjugio viam sternere. Nam Regina, vt suprâ demonstratum à nobis est, cùm nullis precibus suis, suorùmque impetrare à viro potuisset, vt in domum, conjugalemque convictum reciperetur, pertasa contumeliæ excesserat Regno, seque in Austriam ad Maximilianum, fratresque contulerat, atque Lintzii in fraternæ ditionis oppido, cultu modico, & paulò supra privatæ vitæ modum agebat, cùm præsentis mœrore, ac sollicitudine afflictâ, tum anxia futuri, nec effrænata Regis cupiditatis, nec eorum quæ tum maximè moliretur, ignara. Cùm secundo Istro navigans Viennam descenderet Commendonus, Lintziùmque visendi causâ Reginam appulisset; (est enim in ripa fluminis situm) illa multis cum lacrymis, precibusque se ei, famam, salutemque suam commendaverat, quæ-

O o

que de novis Regis adversum se machinationibus cognoverat, edocuerat. Quidam studio assentandi, seque in Regis gratiam insinuandi, sopitam spem ejus exsuscitaverant iterum, & cui rei vehementer Commendonus se semper objecerat, eò adduxerant, ut & litteras ad Pontificem Maximum tentandi causam animum ejus daret, & litteras secuturi mox Legati fuerint, qui sterilitatem Reginae, inopiam liberorum, necessitates Regni, populorum studia, precésque afferentes, dirimi matrimonium postularent. Profectus igitur Commendonus ad v. Kal. Decemb. maxime saevo anni tempore, aegre superatis nivibus, quae in frigidissimis regionibus omnia tenebant, in Poloniam pervenit. Et quanquam multi Principum ex veteri amicitia affines illi testandae benevolentiae, atque officii causam praesto fuerunt, a quibus pleraque de praesenti statu rerum accepit; tamen antequam pergeret ad Regem, qui Varsoviae in Regno erat, substitit apud Petricoviam, simul corporibus suo, suorumque ex longinqui, maximeque incommodi itineris labore reficiendis; simul quò certius omnia exploraret, omniumque gnarus in Regiam veniret. Interea qui salutem Regi, adventumque suum nunciarem, multaque, quae antè statuenda, praeparandaque erant, curarem, Varsoviam me antecedere iussit. Omnibus demum satis exploratis, comparatisque, ipse aliquot post dies advenit omnibus honoribus, qui deberi ejus fastigii viro videbantur,

ms. fines

acceptus, cultusque cum à Rege ipso, tum à Principibus gentis. Et Rex quidem quamvis ex recenti morbo infirmus, & podagræ doloribus ægrè pedibus consistens, tamen intranti Regiam scipione nixus per scalarum gradus occurrit, comiterque congressus, ei latere dextero honoris gratiâ cessit, atque inde quoties aut in Regia, aut in templo congressi sunt, semper eum supra se collocavit. Jam antè ad primos adventantis ejus nuncios constituerat Rex cœptis de divortio consiliis tantisper, dum adesset Commendonus, abstinere, atque omnem rei mentionem opprimere, satius ratus, quia non diu moraturus in Regno credebatur, discessum ejus opperiri, expertus antea quàm cum acri matrimonii propugnatore res sibi futura esset. Et tum implicitus amore vulgaris scorti, faciliùs novarum nuptiarum dilationem erat toleraturus, & affectâ valetudine, in ægro, & vitiato corpore etiam cupiditates animi languidiùs commovebantur. Sed Commendonus rem in præcipiti cernens; quippe designatos Legatos, qui Romam mitterentur, Cæsarem ipsum, ne adversaretur, lactatum spe oblatâ vnum è liberis ejus adoptandi, præparatos hæreticos, totam denique rem, ut usus posceret, instructam, compositamque esse, nihil sibi statuit dissimulandum, ac tempore apto ingressus, quæ rumoribus differrentur, quæque ad se multi detulissent, Regi ostendit, eademque illa, quæ aliquot antè annis apud eum de matrimonii jure, ac sanctitate differuerat, re-

petiit, ac frustra adiri Pontificem, frustra vias, rationesque exquiri in re, quæ humanâ ope expediri non posset, monuit; nec mortalium quemquam libentius, studiosiusque navaturum ei operam fuisse, nisi res esset hujusmodi, quæ exitum habere nullum posset; & ipsum, licet multas gentes, populosque imperio suo contineret, meminisse tamen debere, se hominem esse, & Reges humanis fortasse legibus exsolui posse, at divinis jussis perinde ac reliquos mortales teneri. Proinde liberaret animum suum, cogitationemque, cui par non esset, & quâ in nullam spem dies, noctesque nequicquam cruciaretur, aliquando abjiceret. Ac Rex quidem ea negans vera esse, quæ de Legatis, deque adoptione circumferrentur, rumorem omnem ex suorum ait studio ortum, à quibus ipse assidue sollicitaretur, ut liberorum procreandorum curam susciperet; iis se dare verba, eorumque solari desideria sæpè cogi. Cæterum sibi in animo esse infelicitatem suam patientiâ vincere, quando solus eâ miseriâ premeretur, quæ remedii expertus esset. Apparebat neutrum his contentum fore, quæ dicebantur, ni rem haud dubiè in publicum malum erupturam discussisset tandem Deus, illis ipsis fortè diebus allato nuncio, Reginam mortem obiisse, quam curis, ac dolore fessam, cujus vindex existeret nemo, repentinus morbus oppressit. Tum Rex atrata in veste, maximèque pannosa ingentem luctum præferens prodiit, & apud ipsum Com-

mendonum fœminæ probitatem, innocentiamque testatus, etiam fortunam ejus, quam ipse fecisset, profusis lacrymis est miseratus; quas tamen lacrymas nemo erat, qui veras putaret. Cui enim credibile videretur, quam nuper non contentus conjugali toro, domo, Regno exegisse, ipso quoque matrimonio dejicere, vel vitæ suæ, Regni que discrimine moliebatur, ejus extinctæ desiderio commoveri? At ipse & nuncium mortis, & funeris diem non mœrore solùm, ac lugubri cultu, sed propè muliebri fletu est profecutus; & quod haud minùs mirere, nulla jam ampliùs tum ab ipso, tum ab suis audita novarum nuptiarum mentio est, nulla procreandorum liberorum, nulla firmandi in familia Regnum, quæ antea alternis propè verbis jactabantur: sive concubinæ, quam nuper in Regiam transfulerat, blanditiis delinitum, ejusque amori deditum novi conjugii pœnitere cœperat: sive hoc inest humano ingenio vitium, ut ad vetita impotenti impetu feratur, eadem adepta contemnat.

Actio cum Rege, & Polonis de fœdere.

C A P U T X.

DE Turcico bello, deque jungendis adversus eam gentem armis egit vehementer cum Rege Commendonus, multaque quæ apta

O o iij

rei visa sunt, accuratè apud eum differuit. Sed res erat multis, ac propè inexplicabilibus involuta difficultatibus. Rex ipse mulierculæ amori deditus, suis addictus voluptatibus, ingenio imbellis, & vacuo curis otio gaudens, animo, & corpore æger, minimè opportunus belli consiliis erat: ita tamen loquebatur, vt Christianorum consensui adversus Christianæ pietatis hostes non defuturus videri vellet, & omnia ad concilium suorum, quod tum maximè Varsoviæ cogebatur, rejiceret; siquidem pacis, ac belli jura legibus Polonorum sunt penes id concilium. Polonis antiquum fœdus, ac pax cum Turcis manebat, eaque lætabantur, neque vt abrumperent, & cum prævalido hoste in certamen descenderent, adduci se passuri vllâ spe, vllis promissis videbantur. Omnibus in ore erat Varnensis clades, memoriâque ejus & vulgò horrebant, & vrgenti Commendono, ac ne vni resides in communi causa adversus communem hostem esse vellent, horranti sæpè opponebant. Uladislaus Jagello-
nis filius ab Ungaris, Polonisque pariter Rex expetitus vtrique genti imperitabat, & florebat eâ tempestate Ungarica res armis, virisque, & Regni fines in Thraciam vsque extenderat. Et Turcæ latè parto in Asia Imperio, multis clari victoriis, tum maximè Bizantio, Europæque imminebant, ac Amurates eorum Rex, ne pluribus simul bellis distineretur, & vt majori inde mole in Constantinopolitanum Cæsarem verum

Jagellonis

hostem suum incumberet, pacem cum Uladislao composuerat. Sed Eugenius IV. Pontifex Maximus, veritus ne si gens bellicosa, & imperii avida, & infensa Christiano nomini Constantino-
polim oppressisset, par inde periculum non Græciae solum, finitimisque Provinciis, sed Italiae quoque, & Christianae Reipublicae vniversae crearetur, Cæsarinum Cardinalem ad Uladislauum misit, quanti Ungariae, Poloniaeque interesset arceri Europâ Barbaros, illamque pestem finibus Regnorum suorum summoverti monens, & hinc Constantinopolitano Cæsare magnis copiis Thraciae claustra occupante, hinc Venetis, Genuensibusque mare classe tenentibus, posse nimirum jam in communem perniciem crescens malum, antequam maiora incrementa caperet, opprimi, nisi ipse vano pacis nomine deceptus victoriam moraretur; perpulit juvenem, vt repudiatâ pace, quam paulò antè cum Amurate pepigerat, eum bello aggrederetur, infelici prorsus exitu. Nam apud Varnam collatis cum eo signis ita conflixit, vt victor quidem ab dextero cornu, in quo ipse constiterat, Turcas in fugam averterit: sed hostes victores alterius Christianorum cornu ab tergo adorti Regem interfecerunt, ac magnam inde cædem nostrorum, amisso Rege, effusè fugientium ediderunt. Hujus memoriam cladis Poloni omnibus sermonibus vsurpantes à pace, atque amicitia Turcarum ne discederent inter se cohortabantur, & præterea haud ineptè differè-

bant, brevem Venetorum, Hispanorumque societatem fore, quâ solutâ Polonis solis, & violatæ semel fidei reis, cum valentissimo Rege Asiæ, & Europæ opibus subnixo dimicationem haud quaquam suarum virium subeundam. Comendonus quam in consensu gentis nullam habebat, aliquam tamen arte, atque industriâ spem ipse effecerat: nam è Principibus, qui multi domum ejus (fuit enim semper ab illa gente mirè cultus) frequentabant, acerrimum quemque traxerat in sententiam, alios spe adipiscendi militares præfecturas, alios famæ, & propagandi nominis, alios prædarum cupidine illiciens, ut si res ad disceptationem Senatûs deducta foret, haud negligenda factio belli auctorum futura fuerit. Quod erat consilio comparatum, etiam casus adjuvit. Valachiam finitimam Polonis gentem, & Turcarum vectigalem Bochdanus Alexandri filius traditam à patre habebat. Huic adolescenti Polona virgo insigni formâ è Tarlorum familia nobili, atque opulenta apud Russos nupserat, ad quam deducendam, relicto Regno, Bochdanus in Russiam transierat. Iratus Regulo, infensûsque magnopere erat Christophorus Sborovius Polonus, ferox juvenis, & genere, & opibus suis, suorumque elatus; iræ causa erat, quòd in Valachiam ad spem sororis nuptiarum à Bochdano accitus, inde ex juvenilibus causis orto inter eos dissidio spretus, ac ludibrio habitus domum redierat. Is cognito Bochdani in Russiam adventu, occul-

occultus in proxima loca cum delectis juvenibus concesserat, intentusque inimicum observabat. Et Bochdanus trajecto Tyrâ flumine, quo Valachia à Russia dividitur, nihil suspicatus hostile, juvenili impetu, quò se inopinatum conjugii offerret, cum paucis celeri rhedâ prævectus antecesserat suorum agmen; quâ re cognitâ Sborovius incautum juvenem insidiis excepit, ac duobus vulneribus faucium in oppidum suæ ditionis abduxit. Id verò vbi in Valachiam est perlatum, gens ingenio ad omnem novæ spei auram mobili, nec vnquam fida Regibus suis, & Bochdanum paternæ sævitæ memoriâ perosa, alium sibi Principem legit, qui missis celeriter Bizantium Legatis, hinc criminando Bochdanum, quòd res novas cum Polonis, Christianisque moliretur, hinc pecuniâ, ac largitione, quæ omni jure potentior est, apud venales Barbarorum animos tenuit, ut rata esset voluntas Valachorum, atque ipse in Regis fidem acciperetur, ad præsidiumque Regni aliquot ei equitum turmæ mitterentur: perlatâque in Poloniam erat fama, acceptâque, ut cuncta in majus differt rumor, illum quò plus gratiæ apud Turcas iniret, animum ad eorum quoque superstitionem, sacrâque traduxisse, eorumque ritu, ac ceremoniâ circumcidi se passum. Bochdanus, cum Sborovii facinus, à quo se pecuniâ redimere coactus fuerat, in summa invidia esset, partim miseratione tam indigni casus, partim Tarlorum gratiâ, studiisque adjutus,

Polonos ad consilium reducendi se in Regnum concivit. Neque enim non suarum rerum interesse illi rebantur, Provinciâ finitimâ Ruffiæ hominem suum potiùs, quàm Turcarum beneficium agnoscentem potiri. Coactâ igitur manu, ac trajecto Tyrâ impetum in Valachiam fecerunt, & haud magno negotio novum expulsuri Principem erant, ni Rex Poloniæ, Senatúsque cùm Turcarum militum præsidium esse cum Valacho accepissent, in magnum coniecti metum, ne Turcicum inde bellum conflaretur, properè suos ab incepto revocarunt, eósq; vi, atque armis abstinere, ac tantùm dare operam, vt reconciliarentur Bochdano popularium animi, illorúmque voluntate in Regnum rediret, jusserunt. Sed ipsis quoque Turcis ea res suspicionem incusserat Polonici belli, cujus concitatore[m] esse apud Regem Pontificis Maximi Legatum non ignorabant, & magnopere querebantur initium violandæ pacis à Polonis fieri. Convenerant interea frequentes Varsoviam ad concilium Poloni, nec aliud quominus Commendono Senatus daretur, quàm Regis morbus distinebat; nam Senatum adire, absente Rege, dignitatis suæ Legato non videbatur. Cùm ingravesceret in dies morbus, nec res diutiùs differenda videretur, decursum eò est, vt delecta Senatús pars ad audienda Legati verba domum ejus veniret. Venere Archiepiscopus Gnesnensis, Ordinis ejus Princeps, & Episcopi tres Cracoviensis, Plocensis, & Presmi-

liensis, cum Palatinis sex, & Castellanis octo, & Cancellario Regni, & Marefciallo, (nomina hæc Magistratûs sunt, quibus Polonorum Senatus constat) qui quàm potuit, honorificè, & comiter à Legato accepti cum confedissent, pro omnibus Cancellarius est locutus: Regem, quia venire ipse in Senatum, ad quem de Pontificis Maximi postulatis esset referendum, valetudine impeditus non posset, legisse viros gentis suæ Principes, qui ad eum suo, Senatûsque nomine adirent, dictaque exciperent; petere, ut cum his, in quibus Senatûs instar esset, tanquam cum præsentente se de omnibus rebus loqui ne gravaretur. Commendonus præfatus graviter se ægrè ferre Regi minùs bene esse, eique celerem morbi depulsionem, salutemque ominatus, se quidem libentissimè fuisse facturum dixit, ut Senatum per salutarer, atque alloqueretur vniversum; sed quando id minùs commodum fuerit, in eorum virorum dignitate, atque amplitudine, qui ad se convenissent, Senatûs se, gentisque totius majestatem sibi constituturum. Deum deinde testatus est, se quicquid consilii, aut deliberationis iis afferret, eâ mente, animoque esse facturum, ut si de ipsius patriæ suæ salute consuleretur, fide, ac religione majori sententiam non esset dicturus; ita enim & meritos de se Polonos esse, & suum perpetuum, ac singulare in eam gentem studium postulare. Hæc cum dixisset, silentio facto, oculi, aurèsque in eum omnium defixi, in-

» tentique sunt, & ille ita est orsus: Exarsit, viri
» Poloni, ingens nobiscum & Turcarum gente bel-
» lum, & nisi Barbarorum artes, quibus singuli,
» disjunctique appetimur, maturè intelligantur, pe-
» riculosum Christianæ Reipublicæ; neque enim
» illata Venetis arma, non æquè aliis indicta Chri-
» stianis populis esse existimari debet, cum illi
» haud Imperio, quàm sacris, ac religionibus no-
» stris infestiores hostes sint. Quod sentiens Pius
» quintus Pontifex Maximus, cujus hæc est pro-
» pria cura, publicæ incolumitati, salutique prospici-
» cere, non solùm ipse cum Philippo Rege Hispa-
» niæ, & cum Venetis fœdus percussit, sed reli-
» quos quoque Reges, populósque invitatum, sol-
» licitatumque in hujus societatem fœderis misit.
» Et vos imprimis, Poloni, gloriosi, ac pii belli fo-
» cios expetit, cum propterea quòd virtuti vestræ plu-
» rimùm fidit, tum quia vos quantò propiorem,
» magisque expositam hosti terram incolitis, ma-
» júsque inde salutis, ac libertati vestræ periculum
» imminere intelligitis, tantò promptiùs cum cæte-
» ris juncturos arma sperat, quæ sponte vestrà ob-
» jecta semper, atque infesta Barbaris, ac sævis na-
» tionibus pro Christiano nomine habuistis. Non
» enim animum vobis, Poloni, profligandi bello
» Turcas, atque hanc pestem lateri vestro adhæren-
» tem extinguendi, non studium propagandi fidem
» Christianæ pietatis defuisse vnquam scimus; sed
» tempus, ac fortunam expectatam, cum Chri-
» stiani nominis Reges, populique viribus, animis

que conjunctis ad opprimendum tandem com-
munem hostem confurrexissent. Hæc nunc vo-
bis optata occasio offertur. Selimus ingenitâ stirpi,
ac sanguini ejus in Christianos rabie, perfidiâque
abruptâ pace, quam paulò antè sanctissimo jure-
jurando (si quid modò sanctum Barbaris est) cum
Venetis renovarat, Cyprum insulam bello est ag-
gressus; sperans scilicet Christianos propriis vt
antea distinctos odiis nihil se commoturos, ita si-
bi facultatem Venetos aliorum auxiliis destitutos
opprimendi futuram. Verùm adnitente Pontifi-
ce Maximo, Philippus cujus opes per se sustinen-
do bello sunt pares, arma secum, & cum Venetis
confociavit, Cæsar, Germanique idem parant,
Sebastianus Rex Lusitaniæ ultro se socium piæ
militiæ offert, neque Galli, quamvis longè di-
stant à Turcis, eorûmque fœdere attineantur,
non magnam spem sui faciunt. Ad hæc navali
prælio attritæ hostium vires sunt, & multi Græ-
ciæ, ac Macedoniæ populi post victoriam Chri-
stianæ classis sustulere animos, & nisi nos ardori
eorum defuerimus, rebellionem pollicentur; vt
si hanc elabi è manibus occasionem Christiani
patiamur, tum existimare sit iratum nobis Deum
mentem eripuisse. At pax Polonis, atque amici-
tia cum Turcis manet mutuo jurejurando firma-
ta, à qua neutris salvâ religione discedere fas est.
Quâ fide Turcæ amicitias colant, sempërque co-
luerint, docent domitarum ab ea gente Provin-
ciarum annales, quas dolo, ac perfidiâ plures,

→ *distintos*
ex conjectura
A. R. Poffini

» quàm armis subegisse satis constat: & ne vetera
» scrutemur, dicerem Venetos, quantum Barbaro-
» rum fidei credendum sit, documento nobis esse
» posse, nisi vos ipsi aliis esse possētis. Nec recen-
» sebo nunc Bialugrodum, frequens ad ostium
» Tyræ oppidum, vobis injuriâ, ac fraude Turca-
» rum ademptum, & duo item oppida in ipsa Po-
» dolia contra fœdus capta, ac permunita. Antiqua
» hæc sunt; præsentia, ac nota pendamus. Supe-
» riori anno ante navalem pugnam, causati nescio
» quam tributi (sic enim ipsi in nominis vestri con-
» tumeliam appellant) pensionem non solutam à
» vobis Scytharum Regi esse, Scythas ipsos in Polo-
» niam immiserunt. Ipsi scitis, quam vastitatem
» fertilissimis Russiæ, ac Poloniæ agris rapacissimæ
» feræ intulerint, quot captivorum millia in fœdam
» servitutem abduxerint. Idem facturi hoc quoque
» erant anno, nisi navalis victoria intercessisset; nam
» quadraginta millia eorum in vltiori ripa Bory-
» sthenis confedissee, omnes nuper nuncii attulere,
» quos transitu fluminis, non hyemis expectatio, sed
» novum Selimi imperium nihil post amissam clas-
» sem in Polonia irritandum ducentis prohibuit.
» Scythico bello dilato, quo turbari apertè fœdus vi-
» deri poterat, Valachiam occupare aggressi sunt, vn-
» de legitimo Principe expulso, nullius criminis,
» præterquam nimii in Polonos studii, ac fidei reo,
» nequissimum servorum Tyranni, desertorem Chri-
» stianæ pietatis, infelici Provinciæ dominum im-
» posuere, Turcarum non profanos modò colentem

religionis ritus, sed crudelitatem, avaritiam, li-
 bidinem exercentem, & quod vestra quanti in-
 terfit profectò vos intelligitis, illorum jussis, nu-
 tibúsque servientem. Sigismundus pater, Rex om-
 nibus sapientiæ laudibus clarissimus, magnam sem-
 per curam habuit, vt is Valachiæ imperaret, qui
 non modò Christianarum partium, si quando
 hæc fortuna incidisset, futurus esset, sed qui sibi,
 atque huic Regno certis fœderis legibus obstrin-
 geretur; & sui fines à Turcarum finibus illâ interje-
 ctâ Provinciâ disternerentur. ~~Hanc~~ Valachiam ^{Nunc}
 qui obtinet, non addictus modò Turcis est, sed
 prorsus inimicus, infensúsque Polonico nomini;
 quippe quem non fugiat, Bochdanum æmulum
 suum præsidio vestro fultum ad se oppugnandum
 nuper Tyram trajecisse, ac vestris Nunciis, litte-
 rísque nunc maximè Valachos in se sollicitari.
 Hoc loco vtrumque vobis pendendum est, vio-
 laverintne Turcæ pacem, qui contra fœderum
 pacta hominem circumcisum Valachiæ dominum
 fecerint, eique militare præsidium, quo se, Re-
 gnúmque adversùs vos tutaretur, miserint: an vio-
 lata culpam in vos rejecturi sint, qui Bochdanum
 vi, atque armis reducere in Regnum conati estis.
 Labare certè jam pacem constat, cùm illi post re-
 ductas è Valachia vestras copias, vltro in Russiæ fi-
 nes incurrerint, captivos, prædas, incendia, aliá-
 que hostilia fecerint. Jam vobis edendum erit, pu-
 blicóne consilio, an privatâ necessitudine Boch-
 dano exercitum ad recipiendam Valachiam tra-

» dideritis : si publico decreto factum fateamini,
» turbata pax, eversumque haud dubiè fœdus est ;
» sin à publica fraude omnem in privatas necessi-
» tudines culpam contuleritis, ne ipsi quidem Turcæ,
» cùm commodum fuerit, sanctum id fœdus habi-
» turi sunt, quod privatis turbasse noxæ non fuerit.
» At Nuncii post id factum à Selimo ad vos missi,
» litteræ solito etiam clementiùs scriptæ, atque om-
» nia pro pristina amicitia facta sunt. Id verò quam
» in partem interpretemini etiam atque etiam, Po-
» loni, considerate. Unde enim hæc repentiè Bar-
» baris comitas ? Quò tumidis, & supra mortalita-
» tis modum efferre se superbiâ, ac vaniloquentiâ
» solitis blanditiæ ? Scilicet vestrum hoc, non suum
» esse tempus norunt, verentur, ne eo utramini,
» avertère à vestra occasione, & ficto amicitiaë no-
» mine sopire vos volunt, & quos bello non au-
» dent, pace oppugnare student. Quò blandiùs
» agunt, quò magis sui dissimiles sunt, eò majorem
» irarum molem pectoribus claudunt, suumque tem-
» pus cauti opperiuntur, vestrum vobis eripere stu-
» dent. Interea Regni vestri claustra occupant ; ne-
» que enim Valachiam per se peti ab illis existima-
» re debetis, cujus Regulos multò antè stipendiarios
» habuerunt. Hunc in Poloniam gradum sibi fa-
» ciunt, & ne quid auctoritatis in ea Provincia vos
» habeatis, præcavent. Hinc illa expulsio innoxii
» adolescentis, cui quid præter vestram amicitiam
» objectum est ? Nolite, Poloni, expectare, dum Co-
» thino occupato, munitoque, vos non solùm
Va-

Valachiæ spe excludant, sed Camenitio timere
 affiduè cogant; si enim, quod vos non fugit, pro-
 ximis annis Alexandrum hujus Bochdani patrem
 ad recuperandam Poveciam sollicitarunt, quid
 facturos putetis, cum Valachiam ipsi in potesta-
 te habebunt? Et quis prohibet, si vos desides, &
 nihil commoventes viderint, quin Transsylvaniam
 quoque in eandem servitutem trahant, ac Re-
 gnum inde vestrum ita cingant, ut sævissimos,
 & cupidissimos hostes affiduè in cervicibus ha-
 bere cogamini? Hæc cum ita sint, etsi bellum
 expetendum non est, sapientiùs tamen facere vi-
 dentur, qui ejus impendentem necessitatem an-
 tè capiunt, suoque tempore utuntur, quàm qui
 cunctando, ac prolatando suam occasionem ho-
 stibus tradunt; prudentium enim est imminen-
 tia prospicere, ut occurrant, impendensque ma-
 lum remediis antevertant. Data vobis occasio
 est, qualem majores vestri sæpè expetiverunt, eam
 si abire patiamini, (falsus utinam vates sum) valdè
 vereor, ne serò vos nimii quietis, atque otii studii
 pœniteat, serò me vera monuisse prædicetis. Sigif-
 mundum quidem patrem ultimâ senectâ dicere
 solitum accepi, nihil se in vita magis optasse,
 quàm ut hunc diem videret, cum consentientes
 Christiani Principes Turcas bello aggrederen-
 tur; tum profectò se omnibus hominibus testa-
 tum fuisse facturum, voluntatène, an necessitate
 Turcarum amicitiam coluisset: huic voto illam
 ab amantiſſimo suorum Rege subjectam fuisse

Qq

» vocem, florentissimum quidem se, atque multis
 » auctum rebus, sed immanibus Turcarum opibus
 » obnoxium, expositumque Regnum filio tradi-
 » turum. Nimirum inveteratæ prudentiæ senex in-
 » tellexit, nunquam Polonos in stabili, ac tuta li-
 » bertate futuros, dum gentem naturâ hostem,
 » tempore modò non inimicam, tam infidam, tam
 » validam, tam propinquam haberent, & versu-
 » ram aliquando in hoc Regnum Barbarorum tem-
 » pestatem, quam hæctenus varii temporum, & cu-
 » piditatum impetus aliò averterunt. Hoc peracuti
 » senis vaticinium vel charitate optimi Regis, vel
 » auctoritate sapientissimi viri plurimum apud vos
 » ponderis habere debet, ad oblatam divinitus fa-
 » cultatem frangendi nimias importuni Tyranni
 » opes non omittendam. Nec duci vos, fallique
 » specie falsâ societatis patiendum, quâ tantisper,
 » dum aliis bellis distinentur, illigatos habere vos
 » illi volunt. Sed ut idem sæpiùs repetam, secum
 » quisque geri existimare debet, quodcumque
 » cum Christianis à Turcis geritur bellum: & om-
 » nibus quidem, & vobis imprimis ipsum commu-
 » nis exitii periculum satis causæ esse videtur, cur
 » arma in communem hostem sumantur. At quid
 » vos moretur, post partam eam victoriam, quâ
 » pulsus possessione maris hostis, terrestrium copia-
 » rum robur maritimis oris, quantum Græciæ,
 » quantum Asiæ, atque Syriæ littora ambiunt, cu-
 » stodiendis, præsidis que formandis dissipaturus
 » sit? ut si quæ classibus, quæ terrestribus exerciti-

Firmandis

bus ab Ungaria, Polonia, Dalmatia, Christiani
 aggrediantur, dubitare nemo possit, quin brevi
 exacturi Europâ Barbaros simus. Sed proponite
 tum vobis nullum esse inter Christianos fœdus,
 nullam adversùs Turcas societatem, neminem vos
 ad eam invitare, & Regnum hoc à Turcis bello
 peti, quod aliquando facturos apparet; vtrum
 tantas esse Poloniæ vires putatis, quibus per se si-
 ne aliorum ope sustinere vim hostium possit? an
 si soli relinqueremini, pares fore vos Turcis non
 speratis? Si eæ vires vestræ sunt, vt vestris co-
 piis subire vos Turcicum bellum posse confidatis;
 quem campum parandæ gloriæ majorem expe-
 ctetis, quàm cum à Christiana Republica peri-
 culosissimum bellum vi, ac virtute vestrâ propul-
 sare possitis, & cum singulari fama Polonici no-
 minis Imperii vestri terminos longissimè profer-
 re? Sin resistere ipsi invadentibus toto conatu
 belli vos Turcis non posse solos sentitis; profe-
 ctò ni tam vilis vobis vestra libertas esset, vt in
 voluntariam concedere servitute nihil pensi ha-
 bituri essetis, aliorum imploranda auxilia, & sin-
 guli adeundi, ac rogandi Reges, & ad societa-
 tem belli ciendi, inflammandique forent, quos
 si vobis Deus junctos inter se fœdere offerret,
 certè pro summa id felicitate duceretis. At non
 solùm juncti fœdere Principes, sed clarissimæ vi-
 ctoriæ fructus vltro vobis offeruntur. (nam nisi
 vestro tempore suscipiatis, alieno habituros ali-
 quando vos cum Turcis bellum dubium non est)

Qq ij

» At cujus victoriæ ? Quâ hostes Imperio maris,
» quo Europæ Imperium contineri omnium sæcu-
» lorum judicio constat, depulsi sunt. Cujus si nos
» victoriæ segni cunctatione fructum corrumpimus,
» & hostem reficere maritimas vires, & amissam
» maris possessionem repetere sinimus, haud pro-
» fectò scio, an non vicisse satius fuerit. Nam ces-
» sando brevè, & æquè validum, & multò quàm
» antea infestiorẽ habituri hostem sumus; nec
» periculo propior quispiam est futurus, quàm qui
» maximè opportunus terrestri bello fuerit. Et vos
» salutem vestram præsentì paci ab infidelium ho-
» stium fide pendenti creditis ? Equidem Deum
» precor, vt vestra vos credulitas non fallat, sed ex
» his, quæ gesta nunc in Valachia sunt, magnope-
» rè vereor, ne aut opinione vestrà maturiùs trans-
» isse Tyram Turcas accipiatis, aut motum in eo-
» rum jam animis bellum tandiu non sentiat, &
» donec tanquam ignis cuniculo admotus, paulatim
» serpens in magnum mox incendium, ruinámque
» erumpat. At multa vos à suscipiendo tanti disci-
» minis bello deterrent. At primùm nulli magno
» negotio aggrediendo non multæ oboriuntur dif-
» ficultates, quas ipsum postea agendæ rei studium
» tollit: deinde cùm incensa ardet domus, & vr-
» gens constrepat flamma, nemo se vt ornet, vt
» comparet, moratur; sed quisque vel nudus, vel
» æger quantum potest, se periculo proripit. Hostis
» in finibus est, intrat etiam, & populatur vestros
» agros; sive progrediatur longiùs, & facere vim

pergat, prohibendus; siue inhibeat, & se Vala-
 chiã contineat, timendus eò magis, quòd tan-
 quam aries, major ex ipso receptu impetus infe-
 retur: vt vestra nunc deliberatio esse videatur,
 non an verum bellum cum Turcis habeatis, sed v-
 trum vestro, an illorum tempore geratis; vtrum
 impendenti de libertate, ac salute vestra certa-
 mini obviã eatis, dum distractã, comminutã
 que hostium vires haud dubiam victoriam polli-
 centur; an dulcedine præsentis otii capti, even-
 tum alieni periculi spectantes, sine vllius gratia
 victoris præmium sitis. Habendum aliquando est
 vobis, Poloni, bellum, neque differendo avertitis,
 sed vt cum paratiore, ac validiore hoste geratis,
 facitis. Quò magis miror esse, qui præsentem, et
 si dubiam, nec diu duraturam pacem ita antefe-
 rant belli consiliis, vt pro hac ipsa brevis, ac
 solliciti temporis vsura nihil cogitent, in quantam
 se curarum, ac discriminum molem conjiciant.
 An ergo bellum, bellique curas ita, Poloni, hor-
 rebitis, vt salutem vos alienæ libidini obnoxiam
 ducere non sentiat, & si sentitis, non servitu-
 te gravius feratis? An verò libertatem vestram
 vel morte vindicandam non putatis? An id agi-
 tis, vt dum ipsi præsentem pace fruamini, nihil pen-
 si habere credamini, si omnem belli tempestatem
 in liberos vestros rejiciatis, quòd ipsum tamen
 consecuturi non videmini? An in privato pater
 quisque familias, vt patrimonium filiis explica-
 tum, constitutumque relinquat, & ne qualis, ne

Qq iij

» qua controversia eos turbet, tanto studio, operé-
» que sollicitus laboret? Senatus, qui patriam cu-
» ram omnium gerat, vt communium liberorum,
» ac posterorum incolumitati, salutique prospicia-
» tur, ac tuta iis, atque integra libertas relinqua-
» tur, non æquè anxius curet? Sed esto, nullum sit
» à Turcis præsens periculum, quod est tamen ma-
» ximum, certam, exploratamque Poloni habeant,
» habiturique sint pacem. Ipsa est Respublica ve-
» stra ita ad belli artes, ad militiæ studia omnis
» instituta, vt isto amore nimio pacis jam depravari
» incipiens, verendum magnoperè sit, ne diutino
» otio penitus corrumpatur; vt enim validum, ac
» robustum corpus si in ignava, ac inertiquiete
» habeas, contabescit, gravésque contrahit morbos:
» ita Respublicæ nisi in eadem disciplina, iisdem-
» que artibus retineantur, ad quarum vsum insti-
» tutæ sunt, tanquam humana corpora ægrotant,
» & luxu, & licentiâ corruptæ graves seditionum,
» ac discordiarum morbos contrahunt; cuius mali
» magna Poloniam concepisse semina, vos ipsi sine
» mea commemoratione intelligitis. Horum om-
» nium medicinam belli, atque armorum studium
» diuturnâ vobis disciplinâ, ac propè naturâ infi-
» tum præbebit. Hoc enim Poloni vestrum est cur-
» riculum, hæc gloriæ materia, hæc exercitatio,
» his studiis convaluistis, his robur, hoc tot Provin-
» ciarum in vnum Regnum, corpusque subacta-
» rum assumpistis. Scilicet maiores vestri à quibus
» parta hæc sunt, non in computatione, & convi-

viis, sed in equis, in laboribus juventutem ha-
 buere. Non vter plus vini simul ebiberet, majo-
 ráque exhauriret pocula, sed vter cursu alios an-
 teiret, vter arcu certiùs figeret, vter equis, ar-
 mísque præstaret, certamen erat. Non denique
 domi per voluptates, sed in castris per virtutes
 opes, honorésque parabantur, nec aliam laudem,
 laudísve præmium vllum norant, quàm militiæ mu-
 nera impigrè, fortitérque obire. His artibus ad
 dignitatem, ad hanc bellicæ virtutis famam ma-
 jores vestri pervenere, quâ Polonicum nomen
 & finitimis nationibus terribile, & longinquis
 clarum, illustréque fecerunt. Verùm si ne hæc
 quidem revocandi priscam disciplinam, & Rem-
 publicam in quibus crevit, artibus retinendi sa-
 tis justa causa videtur, cur in publicam Christia-
 næ fidei causam pro communi salute non de-
 scendatis? Tum illud cum animis vestris reputate,
 vestræne intersit vincere, aut vinci Christianos.
 Nam si iis victis, subactísque, ne vos quidem sal-
 vos fore intelligitis, bellantes certè non ipsorum
 solùm, sed vestrâ etiam causâ juvare ope, auxi-
 lióque debetis, ne cadentibus illis, vnâ vestrum
 Regnum eodem casu impulsam ruat. Si autem
 victores nos hujus belli futuros creditis, cur non
 multò libentiùs, promptiùsque eadem arma,
 eumdémque conatum ad victoriæ societatem con-
 feratis, quem fulciendæ ruinæ adhibitori fuissetis?
 Proinde memores rerum à majoribus vestris
 gestarum, memores beneficiorum, quæ à Deo

» accepistis, memores salutis, dignitatísque vestrae,
 » hæc corporum, hæc animorum robor, tantam
 » virorum, equorum, com meatuum copiam grati
 » Deo ipsi reddite, Deum jubentem capeffere pium
 » bellum adversus Christianæ pietatis hostes, vo-
 » bisque præclaram testandæ virtutis, propugnandæ
 » Imperii occasionem aperientem audite. At
 » si deserere patriam, deserere parentes nefas duci-
 » mus, reputemus animo, quo nos scelere obliga-
 » turi simus, si JESU CHRISTI causam neglexeri-
 » mus, si ejus sacra, cultum, numen oppugnantibus,
 » feris, atque internecinis hostibus non ob-
 » stiterimus. Ego quidem ipsum oro, atque obse-
 » cro JESUM CHRISTUM Deum, ut vestras,
 » Regisque mentes in tantæ rei deliberatione ita
 » regat, ut nihil, nisi quod cum ipsius Dei majestate,
 » cum vestra, vestrique Regni amplificatione, ac de-
 » nique cum Christianæ Reipublicæ utilitate conjun-
 » ctum sit, statuatis, ut aliquando non infidam, &
 » alieno arbitrio obnoxiam pacem habeatis, sed
 » libertate stabili, suisque nixâ viribus & ipsi frua-
 » mini, & posteris vestris tradatis. Oratio Legati
 » ipsis quoque qui Turcica arma, bellumque horrebant,
 » pudorem, dubitationemque injecerat, & si
 » res relata ad Senatum fuisset, rejici bellum sine ma-
 » gnis contentionibus non poterat; adeo multi
 » quotidianis Commendoni sermonibus imbuti
 » Christianorum fœderi, ac societati studebant. Sed
 » Regis morbus in dies ad tabem, periculumque
 » vergens omnium animos, ac ipsius quoque Com-
 » men-

mendoni curam ab aliis rebus in se avertit, quòd neque liberi Regi, neque ex Regia stirpe certus successor, si fato Rex concessisset, ullus erat. Et eodem tempore Pii V. Pontificis Maximi mors sanè importuna Reipublicæ intercesserat. Et quamquam Romani Patres salubri festinatione Gregorium XIII. postridie quàm se conclavibus incluserant, Pontificem Maximum renunciarunt; tamen contraxerat ea res, suspenderátque novi Principis expectatione omnium animos, atque ipsorum quoque Venetorum spes, ardórque ad bellum morte Pii magnoperè resederat. Sed Gregorius statim certis tabellariis per dispositos equos in Poloniam missis, Commendono scripserat, ut & causam fœderis ne desereret, & nunciato per eos dies Romam Augusti morbo, si mori eum contingeret, ut ipse novi Regis comitiis interesset, ac si Poloniâ jam decessisset, ejus rei causâ regrederetur, præceperat.

FINIS LIBRI TERTII.

Rr